

2020-06

jaargang 51
nummer 06
juli/augustus 2020

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

**Zaterdagmiddag
12 september 2020
DIGITALE
LEDENVERGADERING
Zie pag. 1**

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Wat te doen met de (lege) kerk?
Godsdienst: opium voor of van het volk?
De kerk en de ketter, meer over Giordano Bruno

Over racisme
Mezelf teruggevonden
Paternalisme en racisme gaan hand in hand

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u., inloop vanaf 19:30 u.
kosten € 3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor: Trampolinepark in de Clemenskerk te Hilversum;
foto van Berend Kuijper
(zie pag. 9/10)

Achter: Keizer Qin en een deel van zijn terracotta leger
(zie pag. 24/25)

De Vrijdenker

jaargang 51 • nummer 06 • juli/augustus 2020

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker/Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Voorwoord	Sicco Polders	3
Godsdienst: opium voor of van het volk?	Anton van Hooff	4
Floris van den Berg - <i>Finissage 2</i>	Enno Nuy	6
Wat te doen met de (lege) kerk?	Sicco Polders	9
De kerk en de ketter, meer over Giordano Bruno	René van Elst	11
Mezelf teruggevonden, pleidooi voor vroege kennismaking met de humanistische levensvisie	Jaap van Dijk	13
Will Hunt - <i>Ondergronds</i>	Enno Nuy	19
Paternalisme en racisme gaan hand in hand	Maarten Gorter	21
Bob Park (1931-2020) en het bijgeloof	Jan Willem Nienhuys	24
Over racisme	Thomas Spickmann	27
Aanval met verweer, de pastoor en de ketter (4)	P. van Dorp / H. Schutjes	28
Terzijde: Hospice	Sicco Polders	31
De auteurs van dit nummer/Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	32

Ledenvergadering 12 september

Jaarlijks organiseert het Bestuur van De Vrije Gedachte conform de artikelen 8, 9 en 10 van de Statuten de Algemene Vergadering, die ook wel Jaarvergadering of Ledenvergadering wordt genoemd.

In verband met de bijzondere omstandigheden heeft het Bestuur besloten de Ledenvergadering dit jaar digitaal te laten plaatsvinden in de vorm van een videovergadering met ZOOM, en wel op zaterdagmiddag 12 september om 14.00 uur.

De jaarstukken worden definitief vastgesteld door het Bestuur op 11 juli a.s. en worden dan op onze website devrijegedachte.nl beschikbaar gesteld, met uitzondering van het verslag van de vorige AV en de toelichting op de financiën; leden zullen die laatstgenoemde stukken na 11 juli kunnen aanvragen bij de secretaris, dkruithof@xs4all.nl of info@devrijegedachte.nl. Aanwijzingen voor het deelnemen aan de videovergadering komen zo spoedig mogelijk op onze website devrijegedachte.nl. Dit geldt ook voor de Statuten.

Met vriendelijke groet,

Dik Kruithof
Secretaris DVG

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

René van Elst – eindredacteur
Raymond van Es
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Sicco Polders – hoofdredacteur
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl

Website: devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Groningerstraatweg 72, 8921 TS Leeuwarden
tel. 06-46035615

E-mail: info@devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:* www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!
Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Voorwoord

Dit zomernummer besteedt aandacht aan een onderwerp dat enigszins op de achtergrond was geraakt maar weer volop in de belangstelling staat: racisme. Maarten Gorter gaat in op het verband tussen paternalisme en racisme. Vrijdenkers zijn tegen paternalisme en zeker tegen racisme, dat vaak iets paternalistisch heeft en welbeschouwd pseudowetenschappelijke onzin is. Thomas Spickmann deelt zijn ideeën over de antiracisme betogingen en wijst op de onwelwillendheid van mensen om echt te willen veranderen, en beschouwt de manifestaties als een bijdrage aan een langdurige strijd: mensenrechten voor iedereen.

Jaap van Dijk, de opmaker die ervoor zorgt dat elke maand ons blad weer 'netjes' voor de dag kan komen, neemt ons mee naar zijn jeugd en beschrijft zijn ontkerkelijking. Hij pleit er tegelijkertijd voor dat kinderen zo vroeg mogelijk in aanraking komen met een atheïstisch-humanistische levensvisie.

Verder is er weer aandacht voor Giordano Bruno, over wie René van Elst veel wetenswaardigs weet te schrijven. En Anton van Hooff legt het verschil uit tussen de uitspraken "religie als opium voor het volk" of "van het volk". Waarbij de eerste versie ervan uitgaat dat de Paus een drugsdealer is die het volk dom en beneveld houdt. Daar valt wat voor te zeggen maar het ontnemt wel veel van de eigen verantwoordelijkheid van de gelovigen. Zijn zij het niet veel eerder zelf, die zich de 'troostdrug' geloof toedienen om het leven nog een beetje draaglijk te houden?

Kortom, genoeg stof tot nadenken. En het woord corona is in dit voorwoord niet gevallen. Een goed teken, lijkt me.

U allen een mooie en vooral gezonde zomer toegewenst.

Sicco Polders - hoofdredacteur

Oproep: herinneringen aan Anton Constandse

In 1999 stelde ik met Rudolf de Jong en Pieter Edelman de bundel *Anton Constandse. Leven tegen de stroom in* samen. Aanleiding was de 100ste geboortedag van Constandse. De bundel kwam tot stand door samenwerking tussen Papieren Tijger en Het Humanistisch Archief.

Hoewel de bundel veel positieve recensies opleverde was een algemeen geluid dat het boek interessante bijdragen kende, maar dat het helaas geen biografie was van deze belangrijke 'journalist, hervormer, anarchist, humanist en vrijdenker'.

Welnu, als zojuist gepensioneerd heb ik besloten om een wetenschappelijke biografie van Anton Constandse bij de Universiteit voor Humanistiek te gaan schrijven. Dat wordt een pittige klus als men weet dat Constandse vele boeken, brochures en duizenden artikelen schreef en dat zijn archief 6.5 m lang is.

De informatie die ik nu zoek zijn persoonlijke herinneringen van mensen aan hem. Dat kan op papier, telefonisch of middels een interview.

Bert Gasenbeek, historicus van vrijdenken en humanisme.

bg@uvh.nl
06-22759878

Prijs voor beste artikel 2020

Vrijdenken doen we niet alleen. Zonder structurele dialoog geen kritisch denken, geen structureel denken zonder kritische dialoog. Wij roepen u op mee te praten en te denken door middel van het geschreven woord. Heeft u zich geërgerd aan of verwonderd over iets; of zit u iets dwars en wilt u er vanaf: klim in de 'pen'.

Schrijf een artikel dat des vrijdenkers is en verbaas ons met uw inzichten. Het beste artikel van 2020 wordt beloond met een eervolle vermelding, eeuwige roem en een waardebon van € 100,-. Voor de goede orde: de redacteurs komen niet voor de prijs in aanmerking.

Stuur uw bijdrage naar de redactie via het e-mailadres: redactie@devrijgedachte.nl

Godsdienst: opium voor of van het volk?

Een reactie op *De lijkwade van Turijn* door Jan Willem Nienhuys (2020-05)

Anton van Hooff

Godsdienst is volgens een bekend woord van Karl Marx ‘Opium des Volkes’. De uitdrukking is vaak misverstaan. Dat heeft te maken met de ambiguïteit van de tweede naamval, in dit geval ‘des volks’. De genitivus is namelijk de naamval van het ‘bereik’. Meestal betekent het dat de bezitter wordt aangeduid, maar ‘bereik’ gaat veel verder. Lezers die Latijn hebben gehad, herinneren zich misschien nog wel het grammaticavoorbeeld *amor patris*, liefde van of voor de vader. In het eerste geval wordt gesproken van een genitivus subiectivus (tweede naamval van het onderwerp, subject), want vader is als het ware het onderwerp van het zinnetje *pater amat*, vader heeft lief. In ‘liefde voor/jegens vader’ is vader in gedachte het lijdend voorwerp, object. Dan hebben we de genitivus obiectivus. Meestal is het er geen misverstand mogelijk – ik geef een Nederlands voorbeeld: verovering der stad – een stad kan niet veroveren. De zeldzame keer dat misvatting mogelijk zou zijn, zoals bij *amor patris*, wordt uit de context duidelijk wat bedoeld is.

Zo is het ook bij Marx’ ‘Opium des Volkes’. Marx zegt in de aanloop tot zijn uitspraak onder andere: ‘De religie is de verzuchting van het benarde wezen’

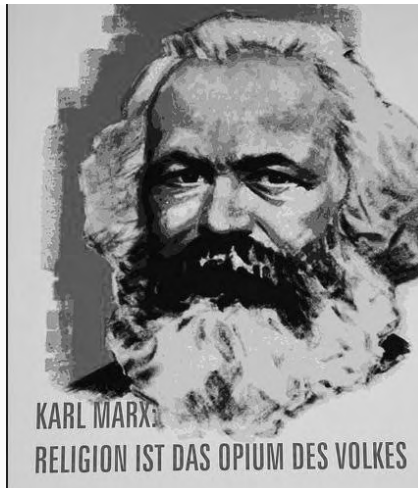
(Die Religion ist der Seufzer der bedrängten Kreatur). Het is dus het roesmiddel dat het volk zichzelf toedient om zich te verzoenen met de ellende waarin het verkeert, dus opium *van* het volk.

Nienhuys volgt Lenin, Polybios en Machiavelli

Niettemin heeft Lenin de uitdrukking opgevat als opium *voor* het volk. Deze interpretatie veronderstelt dat er drugdealers zijn: leden van de geestelijke stand, die samspannen met de machthebbers en kapitaalbezitters. ‘Houd jij ze dom, dan houd ik ze arm,’ zouden plaatselijke notabelen met de pastoor hebben afgesproken.

Het is opmerkelijk dat onze Jan Willem Nienhuys zich lijkt te kunnen vinden in de opvatting van Lenin. Met wellust ontmaskert hij het bedrog van de Lijkwade van Turijn (*De Vrijdenker* 51.5 van juni). Hij leest allerlei oude geschriften over geestelijke schuinsmarcheerders. Af en toe vraagt hij mij om te helpen onduidelijke stukjes Latijn te decoderen, over pastoors met zes kinderen en zo. Met veel plezier doe ik dat, maar zijn verklaring dat religie een instituut is dat sjamanen, priesters en profeten met veel poespas hebben opgezet en in stand houden om macht uit te oefenen, is mij te eenzijdig.

Die poespas is er natuurlijk wel. Neem alleen al het hardnekkige gebruik

van oude talen zoals het Latijn, klassiek Arabisch, Koptisch en de Tale Kanaans van de Statenbijbel, dat de gewone zielen moet intimideren en de geestelijkheid verheft. Ik herinner me nog van vroeger de standaardopening van de preek in onze parochiekerk. De priester sprak een Latijnse zin uit, vertaalde die en begon aan een uitleg. Je kon dan gaan dagdromen, want preken konden priesters niet. Door dit onvermogen bleven ze maar praten. Een keer sloop de koster de trap van de preekstoel op om de predikant aan zijn toeg te trekken: hij moest ophouden anders kon de volgende voorstelling, pardon: mis, niet op tijd beginnen.

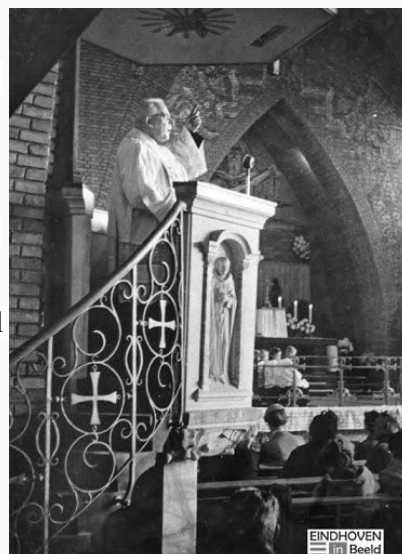
Imams gaan nog steeds zo te werk. In hun opleiding hebben ze hun geest volstrekt overbodig belast met het uit het hoofd leren van de Koran. Met die kennis epateren ze het gewone volk, dat wordt wijsgemaakt dat je alleen door de Koran in het origineel te kennen, de leer van Mohammed kunt begrijpen. Ja, hier relateert een classicus de betekenis van de originele tekst. Vaak zijn sleutelwoorden zo diffuus dat een vertaling – of nog beter het naast elkaar leggen van verschillende vertalingen – tot meer begrip leidt.

Kennis van de heilige taal is maar een middel waarmee de geestelijkheid zich macht toe-eigent. Rituelen en potsierlijke historische gewaden dragen ook bij tot de verheffing.^[1] Ik kan dus een heel eind met Nienhuys meegaan. Hij staat trouwens in een lijn van denken die teruggaat op de oudheid. Polybios (–203 tot –120), de modernste Griekse historicus, verklaarde de kracht van Rome uit de gemengde staatsvorm van die staat, maar vooral uit de ‘godsvrees’ waarmee de machthebbers de grillige massa in toom hielden. Machiavelli (1469-1527) kwam – zelfstandig of beïnvloed door Polybios^[2] – tot eenzelfde ‘politieke theologie’.^[3] Hij deed dat in een werk dat in zijn republikanisme inhoudelijk superieur is aan het opportunistische *De Vorst*.

In *Beschouwingen over de eerste tien boekrollen van Titus Livius (Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio)*^[4] schrijft hij: ‘Vorsten of republieken die gespaard willen blijven voor perioden van verval, dienen vóór alles de religieuze tradities voor verval te behoeden. [...] Alles waarmee die godsvrucht gebaat is dienen zij (de leiders) te begunstigen en te bevorderen, **ook al kunnen ze daar zelf niet in geloven.**’ (*Discorsi* 1,12).

De zuigkracht

Net als deze pragmatici heeft Nienhuys er geen gevoel voor in welke behoeften de godsdienst voorziet. Je hoeft geen godsdienstsocioloog te zijn om te be-

seffen waarom het moeilijk is van godsdienst af te komen.

Ik noem een paar bindmiddelen van religie:

1. Nestwarmte. Je bent omringd door ‘broeders en zusters’. Die kracht doet zich bijvoorbeeld gelden in immigrantenkerken. Ontheemd in een nieuwe wereld vinden vreemdelingen vertrouwelijkheid in godsdienstige gemeentes. Dit proces heeft zich ook voorgedaan in de negentiende eeuw toen Brabantse arbeiders iets van het achtergelaten dorp terugvonden in de parochie. Zo was het al in de oudheid. De vroegste gemeentes van Rome en Lyon bestonden uit Grieken die zich vanuit het oosten in die steden gevestigd hadden. Heel lang bleef het Grieks, waarin ook nog eens het Nieuwe Testament was geschreven, de kerktaal. Een restje Grieks is nog in de Latijnse mis overgebleven als de gelovigen bidden/zingen: ‘Kyrie, eleison (Heer, heb medelijden).

2. Culturele binding. Deze factor is verbonden met de eerste. Veel, zo niet de meeste gelovigen hebben nauwelijks benul van wat ze eigenlijk geloven. Gedachteloos zingen ze de meest absurde liederen, prevelen onbegrijpelijke gebeden in vaste formules en volgen vertrouwde rituelen, zoals de ramadan en Maria Lichtmis. Buitenstaanders kijken op van een feest dat naar de naam Maria als mannelijke losbol viert. De gelovige dacht dat het iets met een mis vol kaarsen was, pas als hij er eens induikt ontdekt hij dat op 2 februari wordt herdacht dat Maria haar eerstgeboren zoon volgens de Joodse wet loskocht van Jahweh. Is ook moeilijk. We vragen dan ook niet, maar vieren.

De culturele component van het geloof der vaders raak je nooit meer kwijt. Op de Vrijdenkersdag ‘Geloof en wetenschap’ van 30 juni 2018 zette ik het Credo in, de christelijke geloofsbelijdenis in het Latijn. Meteen begon een aantal mensen uit het publiek mee te zingen.

Ook als iemand vaak met veel strijd met het oude milieu – maar ook met zichzelf – breekt, is het moeilijk de ouders iets kwalijk te nemen; ze hebben toch het beste met je voor gehad toen ze je als kind lieten besnijden, niet?

3. Zelfbewustzijn. Hoe ellendig je er maatschappelijk gezien er misschien ook aan toe bent, je hebt toch maar mooi de Waarheid in pacht. Je kijkt neer op de ongelovige

honden of zondige kapitalisten, die je uitbuiten, maar later in de hel komen.

4. Antwoord op alle vragen. Anders dan vrijdenkers hebben gelovigen geen gevoel voor de tragiek van het leven; God moet wel Zijn onpeilbare bedoelingen hebben met het lijden dat de mens overkomt. Fatalistisch buigen zij het hoofd: ‘U wil geschiede’ of ‘insjalah’, zoals Allah

wil. Wij kijken ellende recht in het gezicht als de domme pech die bij het leven hoort.

5. Troost. In ieder geval ziet God je zitten. Hij (of Zij of Het, daarover zijn de godgeleerden het niet eens) zal je belonen voor wat je in het tranendal van het leven hebt moeten ondergaan. Voor die functie van de vertwijfelde proletariërs toonde Marx begrip in zijn uitspraak over religie als een verdoving.

Tot zover de vormen van kleeftkracht die me te binnen schieten in reactie op Nienhuys’ opvatting dat religie één grote samenzwering is.

Het is niet vreemd dat er tegenwoordig veel culturele gelovigen zijn; ‘Wat heeft Bach toch heerlijke muziek gemaakt.’ Ik blijf beweren dat hij prachtige melodieën zou hebben gecomponeerd als hij partijliederen in de DDR van muziek had moeten voorzien.

Vaak ook wordt de verheffing die geloof geeft, vergeleken met de extase die kunst verschaft. Ook sport heeft kenmerken van religie; de spelers als priesters en het publiek als de geloofsgemeenschap. Maar probeer een liefhebber van Bach er maar eens met argumenten van af te brengen dat zijn muziek niet superieur is. Het lukt hoogstens door andere muziek te laten horen. Zou het lukken een voetbalfanaat van zijn geloof af te brengen door te betogen dat 22 mensen die achter een bal aanhollen toch eigenlijk een dom spel is? Heel misschien slaag je erin door hem kennis te laten maken met een andere sport.

Hoe komen we van religie af? is de titel van een boek van Floris van den Berg uit 2017^[5]. Zijn antwoord: door mensen hun verstand te (laten) gebruiken. Maar dat doen gelovigen nu juist niet, tenminste niet binnen de gouden kooi waarin ze door opvoeding of eigen overgave zijn opgesloten. Afkicken van het opium van het volk is een moeizaam proces...

[1] Hier moet ik denken aan de Rokerskerk, waarvan de voorman een zotskap droeg omdat dat kledingstuk nu eenmaal van boven was verordonneerd.

[2] Het is geen uitgemaakte zaak of de Griekse tekst indertijd al in Florence ter beschikking was. Voor mij is zo’n kwestie waarover literatuurhistorici eindeloos kunnen redetwisten, niet belangrijk. Als Machiavelli een tekst van Polybios (en dan nog in een Latijnse vertaling) in handen had, moet hij daarin zijn eigen denken hebben herkend. Zo werkt ‘beïnvloeding’ doorgaans.

[3] Ik schreef eerder over beiden in dit blad: ‘Politieke theologie’, De Vrijdenker 48.4 (mei 2017) 29/30.

[4] Sinds 1997 is een voortreffelijke vertaling van het omvangrijke werk beschikbaar: Niccolò Machiavelli. Discorsi. Gedachten over Staat en Politiek, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Paul van Heck. Amsterdam, Ambo, diverse herdrukken sinds de eerste.

[5] De eerste druk dateert van 2009; in 2019 is een bijgewerkte tweede druk verschenen (bij Houtekiet).

Floris van den Berg - *Finissage* 2

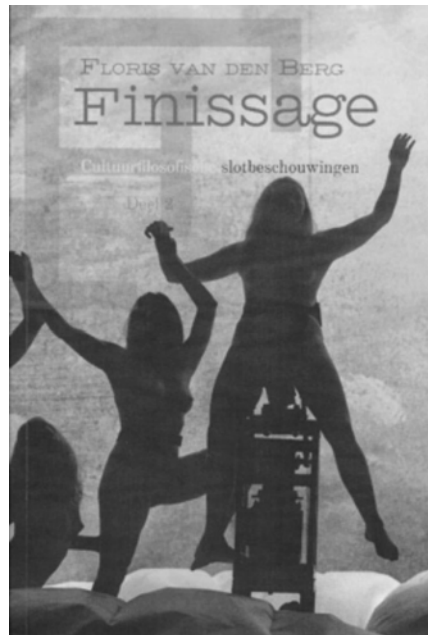
Enno Nuy

Vanaf pagina 1 staan we onmiddellijk met beide benen in de harde onontkoombare werkelijkheid in de snelle opvolger van *Finissage* van filosoof Floris van den Berg.

Rampspoed, leven aan het einde van de geschiedenis, ecologische ineenstorting, leven op de rand van de afgrond, een geitenconcentratiekamp, dat alles in een zinloos universum waarin wij feesten als beesten, ja we kennen dit repertoire inmiddels. Van den Berg opereert veelal vanuit verontwaardiging en woede, hij erkent dat ook. Het jammere is dat die grondhouding de leesbaarheid niet altijd ten goede komt. *Finissage deel 2* is een filippi-ca tegen onrecht, Van den Berg ziet zichzelf als een essayistisch moralist met een missie: mensen overhalen tot ecoveganisme en hij hoopt dat *Finissage* een requiem is als dat van Mozart. Corona heeft zich inmiddels aangediend en Van den Berg weet het zeker: het feest is afgelopen. Een requiem wordt opgedragen voor de doden, de mis wordt geleid door onheilsprofeet Van den Berg. Het eerste deel had als subtitel *Filosofische slotbeschouwingen*. Dit tweede deel krijgt als motto *Cultuurfilosofische slotbeschouwingen* mee. En ofschoon de schrijver geen enkele mededeling doet over de term ‘slotbeschouwingen’, meen ik toch te weten waarom hij deze teksten als zodanig presenteert. Daarover straks.

Moraal

We kennen de definitie van een moreel persoon volgens Van den Berg: iemand die geen onnodige en te voorkomen schade aan voelende wezens toebrengt. Schrijver trekt daaruit de ogenschijnlijk logische conclusie dat je geen moreel persoon kunt zijn zonder het veganisme uit te dragen. Van den Berg moet een eenzaam mens zijn als je met een definitie meer dan 90% van de mensheid buitensluit. Bedenk dat ongeveer 0,7% van de NL bevolking veganist is! Volgens een Wikipedia-lemma is ongeveer 28% van de wereldbevolking veganist, dus op het wereldtoneel is de veganist al

een stuk minder eenzaam, het zij toegegeven. Schrijver vindt dat hij zichzelf als een immoreel monster moet beschouwen dat niet bereid is de consequenties van kritisch denken te accepteren. Als Van den Berg al een immoreel monster is, hoe zou ik mijzelf dan in godsnaam moeten definiëren? Hoe zou hij mij definiëren?

Moraal is een door mensen gecreëerd *construct* dat ons in de evolutie helpt om zodanige samenwerkingen samenleef-afspraken te maken dat samenlevingen succesvol kunnen overleven zonder al te veel schade aan te richten aan de individuele leden van die samenleving of aan die samenleving als geheel. We spreken af dat we elkaar niet mogen doden – met uitzondering dan van de Amerikaanse samenleving, de enige onbeschaving die geen trek heeft in zo’n afspraak, sterker nog zij hebben het Second Amendment heilig verklaard en nu zijn er meer wapens dan mensen daar. Maar daar gaat het nu niet om. Dieren eten dieren, ik heb dat vaker betoogd en neem van mij aan, die dieren hebben daar totaal geen moeite mee. Sterker nog, dieren zouden met moraal niet uit de voeten kunnen, het zou hun ondergang betekenen.

Het is onze eigen schuld dat wij die moraal bedacht hebben, we ge-

ven er hoog van op, we hebben er zelfs goden bij bedacht om ze nog steviger te verankeren maar o wee, nu zegt die moraal ons dat andere levende wezens doden moreel onaanvaardbaar is. Ja zo vallen we in een door onszelf opgezette val. Het verbaast mij dat Van den Berg maar niet op dit aspect ingaat.

Ik vind het best als we menen te moeten volharden in die moraal maar erken tenminste dat dieren dieren eten en dat het dus niet zo raar is dat ook mensen dieren eten. En wanneer we de technische mogelijkheden hebben om kweekvlees te maken, dan vervalt onmiddellijk het morele probleem. En dat niet alleen: ook de heilige plicht om veganist te worden is dan volstrekt overbodig. Waarom gaat Van den Berg hier niet eens op in? Enfin, op de eerste pagina’s heeft schrijver al de zwaarste superlatieven in stelling gebracht om de toestand van de wereld te duiden. Hoe moet hij in de nog volgende bijna vierhonderd pagina’s zijn verhaal geloofwaardig vertellen?

Onzindiscussies

Het artikel over *cultuurmarxisme* maakt op mij een wat hybride indruk. De term cultuurmarxisme is wat mij betreft echte onzin en vooral bedacht om tegenstanders te framen. Waarom Van den Berg het warhoofd Sid Lukkassen aanhaalt, is mij een raadsel. Voorwaar, er zijn wel helderder denkers te vinden. Cultuurmarxisme wordt omschreven als een totalitaire verleiding waarbij intellectuelen streven naar het ondermijnen van de liberale democratie door het propageren van haat en schaamte voor de eigen cultuur en via de multiculturele samenleving waarin de islamisering van de westerse cultuur gestimuleerd wordt. Wat mij betreft negeren we dit soort onzindiscussies en het stoort me dat een intellectueel als Cliteur hier mede voeding aan geeft.

In het hoofdstuk *De open samenleving en haar grenzen* stelt Van den Berg dat het economisch niet mogelijk is de verzorgingsstaat overeind te houden wanneer er door

immigratie of door bevolkingsgroei onder kansarme immigranten te veel mensen komen die een beroep doen op de verzorgingsstaat. De verzorgingsstaat is er dus alleen voor de autochtonen? Solidariteit beperkt zich tot de in-group? Nou, daar valt wel wat op af te dingen, lijkt me. In een bespreking in de Volkskrant van een boek van Paul Scheffer stelt Anet Bleich de vraag: “Hoe voorkom je dat wanhopige mensen, op zoek naar een beter lot, op zulke bootjes stappen?” en zij concludeert dan dat ook Paul Scheffer die vraag niet weet te beantwoorden. Dat klopt maar ook Anet Bleich zelf heeft geen antwoord, noch Floris van den Berg. Niemand heeft daar een werkbaar antwoord op gevonden.

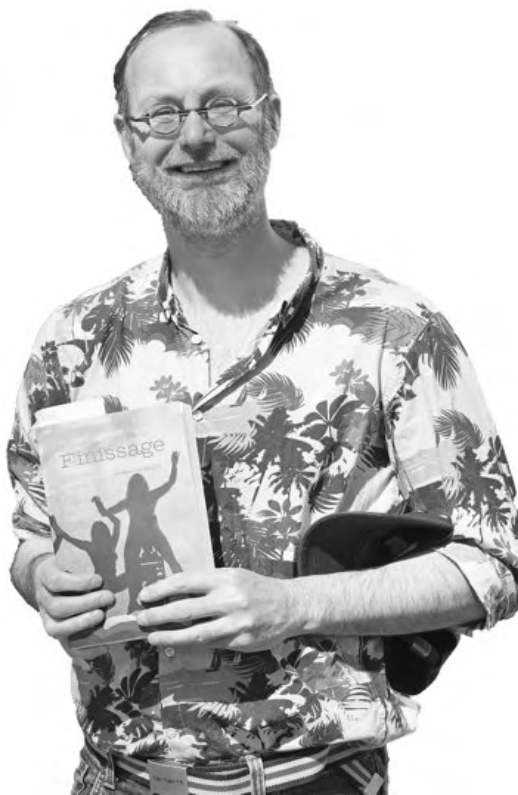
Van den Berg toont zich buitengewoon hardvochtig als het er echt op aankomt: “Als gekozen moet worden tussen het voortbestaan van de open samenleving en een ongecontroleerde instroom van migranten, dan prevaleert het voortbestaan van de open samenleving. Het is als met een overvolle reddingsloep. Als de boot vol is kan er niemand meer bij anders zinkt de boot en is alles verloren. Er zijn grenzen”. Maar als je analyse je leert dat immigratie door het Westen zelf is veroorzaakt en gecreëerd, hoe moreel is het dan immigranten te weren, te laten verdrinken, buiten te sluiten en overall de schuld van te geven?

Tolerantie

Zonder enige onderbouwing beweert **Van den Berg** (foto: R. van Elst) dat links thans het islamitisch fascisme omarmt, zonder het als zodanig te herkennen. Mij lijkt dat een wel erg grove generalisatie. Hoe definieer je links, wie en wat valt daar allemaal onder, waaruit blijkt dat de aanname van de schrijver zou kloppen? Dat alles neemt niet weg dat ook ik van mening ben dat salafisme buiten de deur gehouden moet worden. Denk aan de tram-analogie van Erdogan die doodleuk verklaarde: “democratie is als een tram, als we zijn waar we wezen willen stappen we uit”. Slim natuurlijk maar ook gevaarlijk, levensgevaarlijk. Tolerantie mag nooit zover gaan dat ze verdreven wordt door intolerantie net zo min als democratie mag worden misbruikt om

haar op te heffen. Als democratie en tolerantie verdwijnen omdat wij de vrijheid van meningsuiting heilig hebben verklaard, hebben we onszelf toch echt op het verkeerde been gezet.

Over Europa: het VK is vertrokken, populistten elders willen hen achterna, Polen en Hongarije horen eigenlijk niet meer thuis in de EU en dan nog de schaamteloze gang van zaken rond Corona; al deze zaken laten zien dat het ambitieuze Europa-project enorm onder druk staat. Als wij dat laten gebeuren, verdienen we de instabiliteit die daarvan het gevolg zal zijn en vooral de ongekende armoede die daarmee gepaard zal gaan. Schrijver vindt dat de EU Europa plantaardig moet maken maar ik denk dat je

vooral na moet denken over de meest effectieve manier om daar te komen. Het zou meer effect sorteren wanneer alle producten reëel geprijsd zouden worden. Aan het einde van de dag is het aan de consument die moet besluiten geen dieren meer te willen eten.

Taal en religie zijn splijtzwammen voor vreedzame coëxistentie volgens Van den Berg maar volgens mij hoeft dat helemaal niet zo te zijn. Talen hoeven al helemaal geen probleem te vormen en wat is er tegen op culturele verschillen per re-

gio? Het is slechts een kwestie van tijd dat er simultaan – ‘as we speak’ – vertaald kan worden met behulp van moderne technologie. Zelfs religie zou ik niet af willen wijzen. Dat mag iedereen zelf weten maar wel achter de voordeur graag en pas vanaf je achttiende en niet in de publieke ruimte en uiteraard: zonder financiering uit belastingopbrengsten! Esperanto in plaats van Engels? Van mij mag het maar Engels als wereldtaal heeft zeker zijn voordelen. Mijn eigen taal zou ik echter nooit op willen geven!

En waarom gaat Van den Berg, als het over Europa gaat, te rade bij Cees Nooteboom en niet bij Ulrike Guérot? Omdat hij nog nooit iets van haar las. Lees haar *Red Europa!* eens Floris, ik vermoed dat ze jou heel enthousiast zal maken!

Eindstation

In het artikel over culturen die niet gelijkwaardig zijn laat Van den Berg Paul Cliteur aan het woord: “culturen kunnen niet gelijkwaardig zijn, juist omdat individuen dat wel zijn”. Mij ontgaat hier de logica of causaliteit maar Van den Berg gaat op deze redenatie verder: “ergo, culturen die individuen meer vrijheid gunnen zijn moreel superieur aan culturen die dat niet doen”. Tja, ik vind dit een enormiteit want deze conclusie is totaal afhankelijk van je definities. Als je het individu als de hoogste vorm van ‘moreel bestaan’ definieert, ja dan heeft Van den Berg gelijk. Maar wanneer je liever de nadruk legt op het collectief (voorspoed en welvaart voor zoveel mogelijk leden van de samenleving waarbij het individu ondergeschikt is aan de groep) dan zal dat ook consequenties hebben voor de moraal die je aanhangt.

Van den Berg meent zelfs dat Nederland bijna het eindstation van morele ontwikkeling vertegenwoordigt. Alleen niet-westerse vrouwen moeten nog een beetje geëmancipeerd worden en dan hebben we kennelijk de hoogste staat van verlichting bereikt. Ik kijk toch op een wat andere manier naar ons land: hyperindividualistisch, een gespleten samenleving, hyperkapitalistisch bovendien, een regering die niets begrijpt van internationale solidariteit in tijden van Corona. Enfin, ik wil maar zeggen, we zijn er nog

lang niet. Maar Van den Berg heeft gelijk: we mogen niet zeuren, **we hebben het hier erg goed allemaal.**

Etiquette

Het recht op moedwillig beledigen van Van den Berg blijf ik bestrijden. Wie een belediging nodig heeft om zijn punt te maken doet te allen tijde een zwakgebod. Wie het wapen van de belediging hanteert, verdient de zege niet. Ik persoonlijk ben van mening dat godgehoof gelijk staat aan bewust verkozen domheid maar ik zal iedereen het recht op geloven gunnen. Ik zal dan ook nooit tegen iemand zeggen: jij kiest er bewust voor dom te blijven. Als iemand zijn partner verwijt een lelijke trol te zijn met wat voor iemand hebben we dan te maken? Toch niet met iemand die het recht op vrije meningsuiting heeft verdiend?

Ik kan onbedaarlijk lachen om conferences van Hans Teeuwen maar zouden zijn tirades worden uitgesproken door een niet-cabaretier, dan ontstaat er een geheel andere sfeer! De cabaretier is de hofnar van de gewone burger. Laat hij of zij ons maar een spiegel voorhouden. Ik moet hier wel bij opmerken dat ik de conference van Teeuwen over Astrid Joosten uiterst smakeeloos en extreem beledigend vond. Niet bepaald fijnzinnig of subtiel. Ik begreep er ook niets van. Maar hoe het ook zij, Van den Berg is gauw klaar met beledigen. Opzettelijk beledigen mag van hem. Ik vind het, zeker de ad hominem, een verontwaardigend signaal van onbeschaving.

Heeft Van den Berg omstandig uitgelegd waarom hij lak heeft aan etiquette, komt hij opeens met tien etiquetteregels voor social media om digitale diarree in te dammen. Opeens ontpopt hij zich als moraalridder! Floris, de beste remedie is social media te mijden. Daar vindt van alles plaats maar niets wat in de verste verte ook maar lijkt op een debat of meningsuitwisseling!

Sabotage

Van een aantal stukjes zie ik de urgentie niet en ze passen ook niet echt in dit boek: odes aan Utrecht en Gent, hippe levenskunst, glamourlogica, Camus in Purmerend, een stukje over Iris Hannema, de deugden van martiale levenskunst, yoga, acht hele pagina's over etiquette godbetert! Kom, aan mij is dat alles

niet besteed! En een beetje atypisch in dit boek zijn de filosofische arabesken over moderne dans en theater. Van den Berg bezoekt het bekende Springdance festival in Utrecht en beschrijft de voorstellingen die hij bezoekt. Kun je dat filosoferen noemen? Wel leuk om te lezen maar ik kreeg niet het gevoel iets gemist te hebben wat ik echt had moeten zien.

Het laatste deel van dit boek bestaat uit brieven waarbij de reactie van de aangesprokene helaas onvermeld blijft en dat blijft toch de helft van zo'n onderwerp. Van den Berg wil ons vooral zijn zienswijze en zijn redenties mededelen maar in veel gevallen kennen we die al. Juist daarom is het zo jammer en onterecht dat het weerwoord ontbreekt. De brief aan moslims is natuurlijk paarden voor de zwijnen. Bijna letterlijk, zou ik zeggen. Zolang de moslimwereld zelf niet opmerkt dat ze er een onvoorstelbare puinhoop van maakt en dat ze totaal niet in staat zijn tot vreedzaam samenleven is er geen enkele hoop op verbetering. Emancipatie van de moslims moet van binnenuit komen. Ik zie het vooralsnog niet gebeuren! Interessant vond ik zijn brieven aan Richard Dawkins en Paul Cliteur. Of zij geantwoord hebben, weten we niet maar hun antwoorden zijn wel relevant.

Van meer dan gemiddeld belang is de laatste brief waarin Van den Berg zich hardop realiseert dat zijn holocaust-argumentatie hem langzaam maar zeker in een hoek dringt. Als je weet van de holocaust, heb je dan niet de morele plicht tot sabotage? Van den Berg realiseert zich dat zijn filippica kan worden opgevat als een uitlokking van geweld tegen het carnisme. Letterlijk schrijft hij dat er alleen pragmatische argumenten zijn om geen sabotage te plegen. En verderop noteert hij: "Als er een moreel momentum zou komen dat er genoeg activisten zijn

die bereid zijn de sabotagemiddelen toe te passen zou het in principe kunnen dat de morele ommekeer wordt bespoedigd, net als de suffragettes onder aanvoering van Emmeline Pankhurst".

Welnu, Van den Berg is niet ingegaan op de vraag waarom hij van filosofische slotbeschouwingen spreekt maar ik denk het antwoord wel te weten: hij stort zich vanaf nu op de buitenparlementaire actie! Dat is de logische uitkomst van zijn denktrant en zijn keuze voor de bijbehorende terminologie. Wie weet heeft van een holocaust mag niet zwijgen en mag handelen zoals zijn geweten hem opdraagt, niet achterwege laten.

Ik zou de schrijver, alvorens hij de daad bij het woord voegt, uit willen nodigen voor een heerlijke whiskey te mijnen om eens uitvoerig te discussiëren over tactiek en strategie.

Wat te doen met de (lege) kerk?

Sicco Polders

Steeds meer religieuze gebouwen komen leeg te staan. Wat te doen met die gebouwen in tijden van secularisatie? We kunnen doen wat Hugo Claus ooit voorstelde te doen met de kathedraal van Reims en de Sint Pietersbasiliek in Rome: opblazen. Wellicht een aantrekkelijk idee voor vrijdenkers, en niet alleen voor hen. Want onder rooms-katholieken heerst het gevoel dat hun kerken beter kunnen worden gesloopt dan hergebruikt, voor bijvoorbeeld een trampolinepark, zoals de Clemenskerk in Hilversum. Ik kan me dat goed voorstellen: ik wil liever dood gevonden worden in een kerk dan in het “te gekke trampolinepark Flight Deck 53”.^[1] [zie de cover]

Boekhandel Waanders in de Broerenkerk te Zwolle
Foto R.van Elst

Protestanten zijn wat dat betreft ruimdenkender en zakelijker. Zou voor rooms-katholieken een verpleeghuis nog best door de beugel kunnen als herbestemming, een kantoorruimte of een horecazaak wordt al lastiger. Terwijl protestanten daar minder moeite mee hebben, en zelfs hun eigen kerk verkopen om deze vervolgens weer te kunnen huren voor hun eigen diensten. Vanwaar het verschil in attitude? Wellicht dat protestanten hun kerk niet als een heilig gebouw zien maar vooral als praktisch. Maar het blijft enigszins gissen.

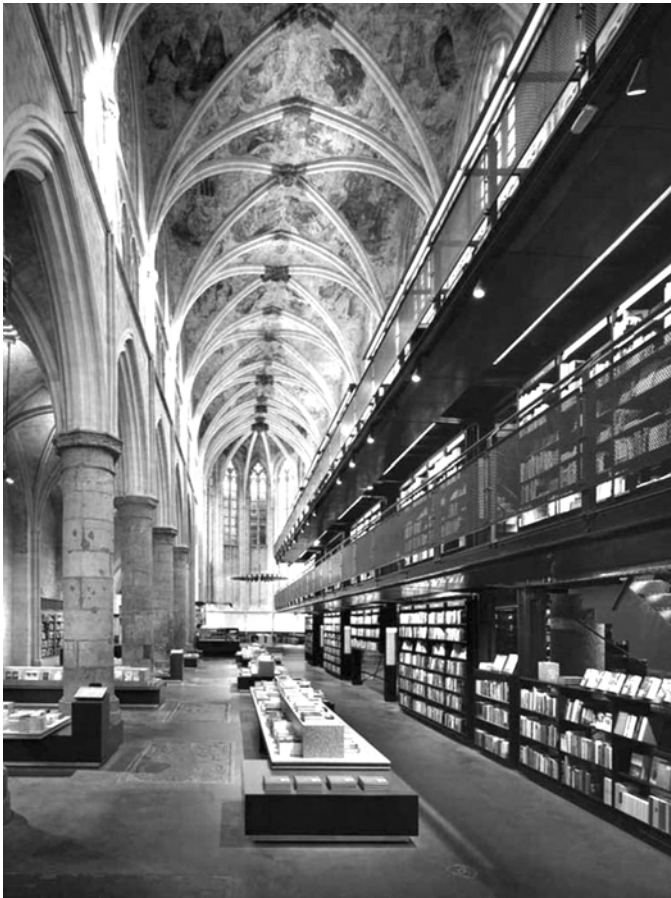
Volgens het dagblad Trouw is een op de vijf kerkgebouwen niet meer in gebruik als kerk.^[2] Dat aantal zal de komende jaren flink stijgen, mede door ontkerkelijking

en vergrijzing. Wat er ook mee gebeurt, slopen of een andere functie geven, een kerk is meestal het centrale punt van een dorp of stad en van grote invloed op de sfeer en het aanzicht ervan. Er waren ongeveer zeven-duizend kerken in Nederland waarvan er steeds meer, ca. vijftienhonderd, een nieuwe bestemming krijgen. Denk daarbij aan bibliotheken, theaters, horeca, woon- en kantoorruimtes, en zorginstellingen.

Niet massaal slopen

Herbestemming van kerken is een goede ontwikkeling. Claus' idee van sloop was een oprisping van een gefrustreerd ex-gelovige die elk symbool van de door hem gehate religie vernietigd wil zien worden. Wellicht begrijpelijk, gezien de ellende die religie, zeker het instituut kerk, soms teweeg heeft gebracht, en nog steeds. Maar hiermee ga je voorbij aan de esthetische waarde van de gebouwen die vaak groot is. Veel kerken zijn ware kunstwerken, die vernietig je ook niet zomaar. Zou Claus ook alle schilderijen van Rembrandt met religieuze connotatie willen verbranden? Natuurlijk niet. Maar wat doen we dan met al die lelijke kerken, zoals die van de gemeente Dronten in Flevoland; slopen en er iets mooiers voor terugzetten? En dan iets dat functioneler is dan een slecht bezochte ontmoetingsplaats voor gelijkgestemden, bijvoorbeeld betaalbare woningen. Het is verstandig om dit per kerk te beoordelen, dat zal vast al gebeuren, maar ik ga ervan uit dat het merendeel van de kerken te mooi is om te slopen en te veel van waarde is geweest voor de bewoners van het dorp of stad waarvan de kerk, dan niet alleen als instituut, maar ook als gebouw, zou verdwijnen. En we moeten kerken niet gaan slopen als signaal naar de kerk toe. Als straf voor je slechte gedrag vernietigen we je religieuze erfgoed of zoiets. Het is genoeg hun leer en waanbeelden te bestrijden en hun invloed proberen te beperken. Het zou van een ongelooflijke arrogantie getuigen, kerken lukraak te slopen terwijl veel mensen steun hebben gehad en betekenis hebben ontleend aan hun kerkelijke gebouwen. Wie ben ik om te vinden dat een kerk moet worden gesloopt omdat het geloof dat er wordt gepredikt mijns inziens niet klopt. Zelfs al zou de samenleving volkomen atheïstisch zijn – je moet er toch niet aan denken – en niemand meer in god zou geloven en niemand meer een plek zou hebben om te bidden of te contempleren, behalve dan thuis, zelfs dan zou het getuigen van domheid en arrogantie alle gebouwen die ooit bedoeld waren voor religieuze doeleinden te vernietigen. “Goed”, zegt u die het hier niet mee eens is, “laat er een of twee staan als museum om te laten zien hoe het ooit was en nooit meer zou mogen zijn.” Maar ik ben bang dat we dan al in een totalitaire samenleving zijn aanbeland waarin alleen het ongelooft recht van bestaan heeft.

Dat is ook mijn probleem met sommige vrijdenkers: ze zijn sterk gekant tegen religie maar zo dogmatisch en fundamentalistisch dat ze niet begrijpen dat de uiteindelijke uitkomst van hun strijd een totalitaire staat is. Wetenschap en ratio zullen dan niet de boventoon voeren

Boekhandel Dominicanen in Maastricht

maar de enige toon zijn. Of ze hebben het wel door, maar zijn even overtuigd van hun eigen gelijk als diegenen tegen wie ze zich afzetten. Tegen religieuze invloed in de politiek of immorele uitkomsten van religieus denken zijn, zoals homohaat of vrouwenonderdrukking, betekent niet religie an sich veroordelen. Je sterk maken voor de waarde van wetenschappelijke uitspraken die empirisch te staven vallen en geloof hechten aan rationale argumenten in plaats van geloven in profeten en verschijningen, is niet het afwijzen van elke metafysica. Ik sta achter de woorden van filosoof Sam Harris: “[...] there’s a place for the sacred in our lives, but under some construal that doesn’t presuppose any bullshit.”^[3]

Het pertinent veroordelen van het machtsmisbruik van de kerk, van hun soms perverse systeem dat leidt tot seksuele wandaden en van hun schijnheiligheid, betekent voor mij niet dat mensen niet zouden mogen geloven. En al helemaal niet dat de gebouwen die inderdaad maar al te vaak dienden om indruk te maken op de bange en domme burger, naar beneden gehaald moeten worden. Vergis u trouwens niet, het geestelijk en fysieke misbruik op universiteiten, het liegen en bedriegen in de wetenschap, is schrikbarend groot; moeten we daarom de universiteiten neerhalen of alle laboratoria opheffen?

Kritisch hergebruik

Een deel van de Nederlanders gelooft nog steeds. En zelfs als er geen Nederlander meer is die rooms-katholiek of protestants is, en we om die reden al hun kerken zouden slopen, wordt het straatbeeld wel erg eenzijdig, met al die nog overeind staande moskeeën. Erop wachten tot ook daar de secularisatie volledig is en we de moskeeën kunnen slopen, lijkt me geen goed idee. De totale sloop van religieuze gebouwen is moreel verwerpelijk. Christopher Hitchens, fel atheïst, stelde het mooi in *The Four Horsemen*: “We leave it to the pious to destroy churches and burn synagogues or blow up each other’s mosques.”^[4] Ook als ze leegstaan. Daarbij lijkt het me ook onpraktisch want het hergebruik van een al bestaand gebouw lijkt me in de regel goedkoper dan het slopen ervan om er vervolgens een nieuw gebouw neer te zetten.

Wat dan wel? Er is al veel gaande wat betreft het hergebruik. Ik heb daar nu niet een, twee, drie, wat aan toe te voegen. Organisaties als *Boei 25* of het *Projectbureau Herbestemming Kerken* zijn actief bezig met de herbestemming van kerkelijke gebouwen. Wat ik er zoal over heb gelezen, is het een langzaam en ingewikkeld proces, waar ik mezelf en zeker niet u mee wil vervelen. Maar ik heb wel een vraag. Wat gebeurt er eigenlijk met de winst bij verkoop? Wordt daar dan belasting over geheven? Het is wel een punt ter overweging dat hun niet op altijd fraaie wijze vergaarde rijkdom niet altijd hetzelfde wordt belast als u of mijn inkomen en eigendom. In ieder geval hoeven ze geen onroerende zaak belasting (OZB) te betalen. Volgens een uitspraak van de Hoge Raad in 2016 hoeft de eigenaar van een gebouw dat voor ten minste zeventig procent ten behoeve van een “openbare eredienst dan wel als openbare bezinningssamenkomst van levensbeschouwelijke aard” kan worden beschouwd, geen OZB te betalen.^[5] Kortom, wordt er hoofdzakelijk gebeden dan betaalt men niets, wordt er trampoline gesprongen, bier gedronken of gewoon gewoond dan mag de eigenaar afrekenen. Terecht?

[1] <https://www.kidsproof.nl/gooi/eropuit/flight-deck-53/trampolinepark-flight-deck-53-hilversum>

[2] <https://www.trouw.nl/dossier/kerkenonderzoek>

[3] Er is een plaats voor het heilige in ons leven, maar op basis van een concept dat geen onzin veronderstelt.”

<https://www.pdfdrive.com/the-four-horsemen-the-conversation-that-sparked-an-atheist-revolution-d187789561.html>

[4] “We laten het aan de vromen kerken te vernietigen of synagoges te verbranden of elkaar moskeeën op te blazen.”

<https://www.pdfdrive.com/the-four-horsemen-the-conversation-that-sparked-an-atheist-revolution-d187789561.html>

[5] Hoge Raad 12 augustus 2016, 15/05590, ECLI:N-L:HR:2016:1901, Beroepschrift in cassatie bij HR 15/05590 // Wetsartikelen: Art. 220d lid 1, Gem.w.v.; Art. 2 lid 1 onderdeel g, Uitv.reg. uitg.obj. Wet WOZ

De kerk en de ketter: meer over Giordano Bruno

René van Elst

In plaats van zelf over de opvattingen van Giordano Bruno te schrijven, heb ik in De Vrijdenker 2019-07 een vroeger, veel bekender, redactielid, namelijk Anton Constandse, aan het woord gelaten. Constandse zag in Bruno een Renaissance-figuur en prees de intellectuele moed, waarom Bruno nog steeds wordt geëerd in vrijdenkerskringen in binnen- en buitenland.

In mijn inleiding bij de tekst van Constandse – die uit zijn boek *Het soevereine ik* kwam – vermeldde ik dat in brochures van ‘De Dageraad’ uit 1889 veel aandacht is besteed aan een monument voor Bruno dat in dat jaar in Rome op het plein Campo de’ Fiori (Bloemenveld) is onthuld. In een artikel in De Vrijdenker 2020-04 heb ik op basis van die brochures verteld hoe het beeld er ondanks katholiek verzet is gekomen en wat er zoal gebeurd is rond de onthulling.

Intussen heb ik kennis kunnen nemen van een Italiaans boek, van Massimo Bucciantini, over Bruno’s monument^[1], op basis waarvan ik u nu veel gedetailleerder over die zaken zou kunnen informeren. Ik schreef bijvoorbeeld dat het menu tijdens het feestbanket na de onthulling ‘miserabel’ was – dat fiasco was zelfs in ons land bekend geworden – nu zou ik u kunnen vertellen wát er voor de meer dan duizend gasten werd opgediend^[2] en dat het zo beroerd was dat er tijdens het banket al geprotesteerd werd. Maar met meer details over de feestelijke onthullingsdag zouden we buiten het aandachtsgebied van dit blad treden. Belangwekkender is hoe in de R.K. kerk en daarbuiten over Bruno’s beeld en over Bruno zelf is gedacht. Om daar een (heel onvolledig) beeld van te schetsen maak ik gebruik van een artikel van de filosoof Van der Wijck, de genoemde Dageraad-brochures, het boek van Bucciantini en enkele andere bronnen, die nog genoemd zullen worden.

Over details gesproken: in noot 6 bij het artikel in 2019-07 schreef ik dat verschillende bronnen verschillende dingen beweren over wat

met de tong van Bruno zou zijn gebeurd, alvorens hij op het Bloemenveld werd verbrand: de tong zou zijn uitgerukt met een gloeiende tang of doorstoken met pennen. De meest betrouwbare informatie hierover komt uit een nieuwsblaadje, *Avviso di Roma*, van 19 februari 1600, waarin vermeld staat dat hij *con la lingua in giova*, met zijn tong in een klem, werd verbrand^[3]. Dat

was om hem het spreken onmogelijk te maken.

Nog een opmerking vooraf: ik ga er in dit artikel, en in het vorige, nauwelijks op in, maar voor een beter begrip voor sommige dingen die gezegd en gebeurd zijn is het goed zich te realiseren dat Italië in de 19^e eeuw het toneel was van veel politieke verwickelingen, waardoorheen een felle strijd speelde tussen radicalen/anti-clericalen en katholieken/clericalen. Het monument voor Bruno was voor beide groeperingen een symbool voor de onverdraagzaamheid van de tegenpartij.

Nauwelijks bekend...

In een artikel uit 1890^[4] naar aanleiding van de onthulling van het Bruno-monument schrijft de filosoof

B.H.C.K. van der Wijck, na verklaard te hebben dat het standbeeld een ‘edel en voornaam kunstgewrocht’ is, dat Bruno nog kort geleden nagenoeg een onbekende was. Dat lijkt mij wel aannemelijk, omdat hij geen school heeft gemaakt noch een hervormingsbeweging op gang heeft gebracht en omdat hij wetenschappelijk nauwelijks iets te betekenen had en bovendien door de kerk werd doodgezwegen. De beroemde astronoom Johannes Kepler schreef in een brief van 30 november 1607 over “die ongelukkige man Bruno, verbrand aan de staak in Rome”^[5], dus Bruno’s dood was buiten Rome niet onopgemerkt gebleven. Zijn nalatenschap was echter niet bijzonder interessant, dus raakte hij in de vergetelheid. Bucciantini schrijft dat Bruno in Italië tot de jaren dertig/veertig van de 19^e eeuw in Italië nauwelijks bekend was. Zijn tegendraadsheid en droevig lot in handen van de Inquisitie kregen alsnog aandacht in de tijd van Romantiek en revolutie en verzet tegen kerkelijk dogmatisme. Van der Wijck denkt dat Bruno geen standbeeld zou hebben gekregen als hij niet verbrand was.

Het standbeeld-comité had in zijn circulaire beweerd dat Bruno “de grootste der wijsgeeren van Italië” was, maar daar vindt Van der Wijck, terecht, best wat op af te dingen. Hij gaat ervan uit dat Bruno voor de studenten van het comité vooral een strijdleus was tegen de paus, die zij als Italië’s binnenlandse vijand zagen. Hij ziet bij hen een misplaatste neiging om de kerk zoals zij is te verwijten dat in 1600 straffen werden toegepast die toen normaal waren; volgens de wetten van zijn tijd was Bruno’s straf verdiend. Die stelde zich zelf niet milder op jegens andere vrijdenkers, die anders dachten dan hij. Er is kritiek op de kerk, omdat zij nog steeds tegen vrijheid van onderzoek en tegen persvrijheid ingaat, maar het ligt voor de hand dat een instituut dat zich beschouwt als in het bezit van door God geopenbaarde waarheid, zich het recht aanmatigt te bepalen wat ‘gezonde, dan wel

Reliëf van Ettore Ferrari (de beeldhouwer van het monument),
Giordano Bruno op de brandstapel

giftige zielespijs' is. Intussen is de kerk niet onbeweeglijk, men kan niet beweren dat zij nog de kerk van 1600 is. Aldus Van der Wijck, die ook zegt, dat men terecht ijvert tegen de onverdraagzaamheid van het geloof, maar dat er ook steeds meer onverdraagzaamheid van het ongelooft valt aan te wijzen. Hij betwijfelt of een maatschappij zonder godsdienst beter af is: "twijfel en ongelooft kunnen nooit binden, slechts ontbinden."

Een liederlijk heer...

Het gaat mij hier vooral om wat hij te melden heeft over het standpunt van de kerk met betrekking tot Bruno. Van der Wijck citeert het in Rome verschijnende Jezuïtische tijdschrift *La Civiltà Cattolica*, dat anno 2020 nog steeds bestaat (sinds 1850!), dat de betreffende onbekendheid van Bruno breed uitmeent en beweert dat zelfs twijfelachtig was of hij op de brandstapel is omgekomen. Men is in de laatste 25 jaar begonnen rumoer om hem te maken uit haat tegen het christendom, "van dien haat heeft een geslacht van ongeloovige wijsgeeren in goddeloos verbond met het Joodsch rationalisme een voetstuk gemaakt om daarop het monument van den afvallige te verheffen (...)" Voorts wordt Bruno genoemd: "een liederlijk heer, een vagebond, een kwakzalver, een vleier" maar toch ook "een mengsel van groote en kleine eigenschappen, half denker, half dwaas, vermetel en lafhartig tevens, verheven en plat, wijsgeer en drogredenaar, bijgeloovig en atheïst, verwijfd en kloek, alles te zamen

een onsamenvangend, een dubbelzinnig geheel dat tussen twee uitersten henen-schommelt, tusschen licht en duisternis."

Van der Wijck citeert ook uit 'het groote werk van Pater Pre-viti'.^[6] Deze prijst geest, kennis en schrijverschap van Bruno, maar: "hij was

in elk opzicht een liederlijk mensch, tuchteloos in zijn denken, van een slecht levensgedrag. Zijn ketterijen, godslasteringen en vermetelheden in zake van godsdienst verwekten ergernis, ook bij de protestanten^[7]. Zijn zedelijkheid liet, zooals men uit zijn comédie 'Il Candalajo' en uit zijn eigen bekentenissen kan bespeuren, zeer veel te wenschen over." Een andere auteur echter, David Levi^[8], stelde Bruno als mens, apostel en martelaar op één lijn met Socrates en Christus!

met veel geest...

De tolerante filosoof Pierre Bayle heeft Bruno in zijn Lexicon uit 1697^[9] een man met veel geest genoemd, die van zijn vernuft een slecht gebruik heeft gemaakt door Aristoteles tegen te spreken in een tijd waarin men dat niet ongestraft kon doen; ook kwam hij tegen de gewichtigste waarheden van het geloof in verzet.

Van der Wijck schrijft dat Bruno nagenoeg vergeten bleef tot het einde van de 18^e eeuw toen Jacobi – bedoeld is Friedrich Heinrich Jacobi^[10] – enige overeenkomsten tussen Bruno en Spinoza signaleerde. In 1830 werden de Italiaanse geschriften van Bruno in Leipzig uitgegeven door Adolph Wagner^[11]. Die uitgave was volgens Bucciantini van fundamenteel belang voor de herontdekking van Bruno.

"Vroeger" schrijft Van der Wijck vervolgens, "was de eenige bron van beteekenis, welke men voor het leven van Bruno had, de brief, dien Caspar Schopp op den dag der terechtstelling aan zijn vriend, Conrad

Rittershausen, een Lutheraan, Rector der Universiteit van Altorff, geschreven had. Schopp was toen een jonge man van 24 jaar, een geleerde uit de Palz, die, in 1598 Catholiek geworden, tot de omgeving van Paus Clemens behoorde. Hij woonde de uitspraak van het vonnis bij, dat over Bruno op de brandstapel geslagen werd, en hoorde bij die gelegenheid allerlei aangaande 's mans leven en leer, dat tot motiveering van het vonnis strekken moest en hetwelk, uit het hoofd opgeteekend, door de later gevonden documenten grootendeels bevestigd is. De brief van Schopp, waarvan een groot deel, in het Nederlandsch vertaald, in het boekje der vereeniging 'De Dageraad'^[12] te vinden is, moest strekken om Rittershausen te overtuigen, dat Bruno niet, gelijk te

Programmaboekje voor het onthullingsfeest

Rome verteld werd, als Lutheraan verbrand was" [maar om] "al de afschuwelijkheden welke Bruno hetzij in zijn boeken, hetzij in zijn redevoeringen had geleerd."

Later ging men volgens Van der Wijck van katholieke zijde vertellen dat Bruno alleen 'in effigie' was verbrand. Dat zou dan hebben ingehouden dat hij bij verstek was veroordeeld en dat alleen een afbeelding van hem was verbrand. De brief van Schopp laat echter geen twijfel bestaan over wat gebeurd is, aldus Van der Wijck, die kennelijk niet wist van het bovenvermelde bericht in de *Avviso*, maar wel de brochure van De Dageraad kende, waarin dat bericht wordt genoemd.

Nieuwe vondsten en eerste conclusie

In het revolutiejaar 1848 lukte het door te dringen tot de geheime archieven van de Venetiaanse inquisitie – de desbetreffende stukken zijn gepubliceerd^[13] – en een door Van der Wijck niet nader genoemde Romein kreeg zelfs een tijdje toegang tot het Vaticaanse archief; deze zag kans het e.e.a. over te schrijven van stukken die betrekking hadden op Bruno's laatste van zijn 7 jaren gevangenschap. Maurício A. Finocchiaro^[14] vermeldt dat het afschrift ontdekt werd in de geheime archieven van het Vaticaan in 1886-1887 en ongeveer 30 folio's omvatte; Paus Leo XIII verbood openbaarmaking en het werd pas opnieuw gevonden in 1940 en gepubliceerd in 1942 met een inleiding van een functionaris van het Vaticaan, die benadrukte dat Bruno was veroordeeld om zijn geloof en dat hij dat aan zichzelf te wijten had. Het document kwam uit het persoonlijk archief van Paus Pius IX. De vinder en inleider was de Prefect van de Vaticaanse archieven, Kardinaal Angelo Mercati. De titel luidt *Il Sommario [samenvatting] del Processo di Giordano Bruno*. Volgens Frances Amelia Yates^[15] zaten de echte processtukken tussen archieven die op bevel van Napoleon naar Parijs zijn afgevoerd, waar ze uiteindelijk aan een kartonfabriek zijn verkocht...

Een en ander overziend mogen we stellen dat de kerk steeds heeft vastgehouden aan het standpunt dat Bruno om geloofsredenen is veroordeeld en dat dat aan hemzelf te wijten was. Ze heeft twijfel gezaaid door te suggereren dat hij niet werkelijk verbrand was. Van die laatste voorstelling van zaken is de kerk intussen afgestapt, maar niet van het vermelde standpunt. Vierhonderd jaar en een dag na Bruno's dood, op 18 februari 2000, sprak paus Johannes Paulus II namelijk, via een brief van de Vaticaanse staatssecretaris Angelo Sodano, gestuurd naar een conferentie die plaatsvond in Napels, zijn diepe spijt uit over de gruwelijke dood van Giordano Bruno; ook al is diens dood volgens deze brief "vandaag een reden voor diepe spijt voor de Kerk", toch staat "deze trieste episode van de moderne christelijke geschiedenis" de rehabilitatie van het werk van de Nolaanse

filosoof die levend verbrand is als ketter niet toe, omdat "het pad van zijn denken hem tot intellectuele keuzes bracht die geleidelijk, op een aantal beslissende punten, onverenigbaar met de christelijke leer bleken."^[16]

Na de onthulling

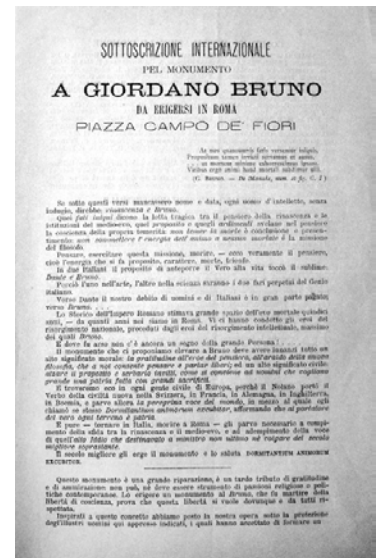
Het monument voor Bruno werd onthuld op 9 juni 1889. Bucciardini meldt dat er op 29 juni 1889 een kerkelijk contra-feest was in de stad Rome: kardinaal Parrochi had speciale aflaten beloofd voor degenen die een zegening door de paus vanaf de Sint Pieter bijwoonden. Gesproken werd over een opkomst van 100.000 mensen. De volgende dag zat Leo XIII een buitengewone kerkenraad met alle kardinalen voor met een toespraak die helemaal gewijd was aan de *affaire* Campo dei Fiori. Hij noemde het een lange, meedogenloze scheldpartij. De abt Bernardi schreef in een brief dat de demonstratie van 9 juni een onherstelbare ramp voor Italië was, waarvoor premier Francesco Crispi, met joden en vrijdenkers achter zich, in hoge mate verantwoordelijk was. De pamfletten ter verdediging van de paus en de kerk waren talrijk. Ook de steunbetuigingen (60.000) die aan de paus werden gestuurd. Maar de 'tegenpartij' liet zich niet onbetuigd met pamfletten, biografieën van Bruno, herdenkingsspeldjes etc..

De katholieke pers en het beeld

De eerder genoemde Dageraad-brochure (zie noot 12) citeert uitvoerig uit wat de katholieke pers te melden had over de onthulling van het standbeeld, over Bruno zelf en over diens terechtstelling. De katholieke krant *Het Centrum* van Dr. Herman Schaepman noemde de onthulling een 'gruwelijke belediging van de Paus' en de deelnemers aan het feest 'ellendige wezens' en Bruno zelf een 'ellendige, afvallige monnik'; dat 'Jordan Bruno' in 1600 verbrand zou zijn, was een door revolutionairen uitgevonden legende, maar het kon niet ontkend worden dat hij met zijn huichelachtige stellingen, ergerlijke spotternijen en lastertaal de zwaarste straf verdiende. De Dageraad tekent hierbij aan: "Wie zou de schoone legenden der Roomsche Kerk volgens *Het Cen-*

trum dan wel 'uitgevonden' hebben?" maar merkt ook op dat de ontkenning van de verbranding wijst op een 'mildering der zeden'.

Op 19 juni 1889 beweerde *Het Centrum* dat Bruno wegens een vergrijp tegen de zedelijkheid was gestraft. Drie weken lang kon men in Schaepmans blad zulke uitingen van haat lezen.

Intekeningsmanifest voor het monument, 1885

Ook de feesten van 9 juni werden in een ongunstig licht gezet: het was een 'rumoerige bende' die Rome doortrok en er waren heftige redevoeringen gehouden tegen het Pausdom en de Kerk. Wat overigens niet geheel onwaar was, lijkt mij.

Het andere katholieke dagblad, *De Tijd*, bevatte allerlei protesten en adressen tegen de "bloedigste belediging, den Paus aangedaan" en putte zich uit in argumenten voor het tot legende verklaren van het verhaal over de verbranding, omdat uit de volgens *De Tijd* enig beschikbare documentatie, de brief van Schopp, naar voren kwam dat Bruno aan de burgerlijke overheid werd overgeleverd met het verzoek "om hem met de meeste zachtheid en zonder bloedvergieten te straffen". De Dageraad merkt hierover op dat *De Tijd* toch moest weten dat dit in het inquisitie-jargon verbranding betekende.

De Dageraad weet, uit het *Weekblad de Amsterdammer*, ook van het bestaan van het bericht in de *Avviso*, dat de verbranding bewijst, en van een (andere) brief van Kepler, uit 1608, waarin deze schrijft dat hij vernomen heeft dat Bruno te

Rome werd verbrand – wettig overtuigend bewijs is dat uiteraard niet. Toch, schrijft de Dageraad-auteur G.: “spraken alle katholieke bladen in gelijke toon en geest en men kan zich er een voorstelling uit vormen, hoeveel haat en tweedracht er in dezen tijd weer gezaaid is.”

De Duitse pers liet zich niet

“Het is treurig dat men nog niet zo ver is om een monument op te richten voor de verdraagzaamheid, zonder de ware geest van de godsdienst te verwarren met de vervolgingszucht, die hem voorheen onteerde.” Ik merk op dat *Le Temps* er geen oog voor had dat waar godsdiensten de macht hebben, vervolging van

Iets anders is dat Van der Wijck in zijn artikel, vooral in een noot daarbij, de vraag oproept of Bruno eigenlijk wel – in mijn woorden – zo’n fijne vrijdenker was. Gezien zijn citaat uit Bruno’s tekst over het protestantisme (zie noot 7) stelt hij volgens mij die vraag terecht. Tegenover de Venetiaanse inquisitie heeft Bruno zich erop beroemd dat hij de hervormden in zijn boek *Del-la causa, principio et uno* het waard heeft genoemd om verdeldg te worden. Moeten wij, zoiets horende, maar zeggen, ach, *nessuno è perfetto*?

De optocht door Rome op 9 juni 1889

minder heftig uit, laat correspondent T. weten. Het *Münchener Fremdenblatt* schreef “Het Romeinse schandaal is gelukkig zonder bloedvergieten afgelopen.” De *Münchener Allgemeine Zeitung* klaagde over de laffe gemeenheid waarmee het 79-jarige opperhoofd der katholieke kerk behandeld werd.

Opmerkelijk is dat de Duitse Protestantenvbond een enthousiast telegram aan het Romeinse feestcomité stuurde, waarin het Italiaanse volk werd geprezen om zijn strijd tegen het clericalisme. Verder werd Bruno in het telegram als denker en als een soort geestverwant van Luther de hemel in geprezen. Kennelijk wisten de Duitse protestanten niet wat Bruno over de hervormden heeft geschreven...

De Parijse krant *Le Temps* van 11 juni bekritiseerde de onthullingsrede van professor Moleschott, “die in zijn loopbaan een wereldburger-schap vertoont dat den monnik van Nola bekoord zou hebben”, maar wiens monistisch materialisme de idealistisch pantheïstische Bruno waarschijnlijk mishaaagd zou hebben. Vrijdenkers als Moleschott keren zich tegen het catholicisme, het protestantisme en zelfs tegen het spiritualisme, schrijft *Le Temps*.

andersdenkenden meer regel dan uitzondering is.

In het boek van Bucciantini vinden wij meer over commentaren in de internationale pers, maar vermelden daarvan zou te ver voeren.

Tot slot

Is uit het voorgaande nu een tweede conclusie te trekken? Wat De Dageraad in 1889 te bieden had, was natuurlijk maar een greep uit het vele dat op papier is gezet over Bruno en diens beeld. Het was in 1889 niet zo eenvoudig om daar een goed overzicht van te krijgen. Ik denk dat voldoende duidelijk is dat van katholieke zijde werd vastgehouden aan de oude stellingname. Men kan mensen niet verwijten dat zij zich zo opstellen. Wel als zij bestaand of nieuw bewijsmateriaal negeren of met onbewezen beschuldigingen komen. De Dageraad bekritiseert wat dit betreft hoe de katholieken Bruno als een zedeloos mens willen voorstellen, als een vuile wellusteling, terwijl daar niet het minste bewijs voor is. Dat hij een voor zijn tijd enigszins pikante komedie heeft geschreven, *Il Candalajo*, waarin suggestief wordt gesproken over kaarsen, bewijst niets over zijn levenswijze.

[1] *Campo dei Fiori, Storia di un monumento maledetto*, door Massimo Bucciantini, e-book, uitgegeven door Giulio Einaudi editore s.p.a., Torino, 2015.

[2] Voor de kenners: Antipasto, timballo di maccheroni, granatine con piselli, bue arrosito all'inglese, insalata, gelati alla napoletana, pasticceria, frutta e formaggio. Il tutto annaffiato da vino bianco e rosso del Tuscolo, ovvero da buon vino dei Castelli Romani.

[3] O.a. vermeld in *Dying for ideas, The dangerous lives of the Philosophers*, door Costica Bradatan, passage gevonden via Google Books.

[4] *Giordano Bruno en zijn standbeeld*, in *De Gids*, jaargang 54, te lezen in de DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189001_01/_gid001189001_01_0015.php

[5] Passage gevonden via Google Books in *The last frontier, Imagining other worlds from the Copernican revolution to modern Science Fiction*, door Karl S. Guthke.

[6] *Giordano Bruno e i suoi tempi*, Libri tre, door Padre Luigi Previti (1822-1892), 1887.

[7] Dat moet wel kloppen, want hij heeft het protestantisme schofferig genoemd en hij vond de aanhangers ervan voor uitroeiing in aanmerking komen (in zijn werk *Spaccio de la bestia trionfante*). Van der Wijck merkt op dat Bruno ons ten onrechte wordt voorgesteld als een advocaat van de vrije gedachte.

[8] David Levi (1816-1898), Italiaans-joodse politicus en dichter.

[9] Pierre Bayle (1647-1706), Dictionaire historique et critique, 1697.

[10] Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819), invloedrijk Duits filosoof en auteur.

[11] Gottlob Heinrich Adolph Wagner (1774-1834), Duitse literatuurhistoricus, vertaler, auteur, oom van de componist Richard Wagner.

[12] Brochure *Giordano Bruno, een martelaar der vrije gedachte*, uitgegeven door de Vereniging “De Dageraad”, Tweede Stukje. Amsterdam 1889.

[13] door Vincenzo Spanpanato in *Documenti della vita di Giordano Bruno*, 1933.

[14] Maurice A. Finocchiaro, *Philosophy versus Religion and Science versus Religion: The trails of Bruno and Galileo*, in Hilary Gatti (ed.): *Giordano Bruno, Philosopher of the Renaissance*. Passage gevonden via Google Books.

[15] Frances Amelia Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. Passage gevonden via Google Books.

[16] Ontleend aan Wikipedia Italiaans.

Mezelf teruggevonden

Een pleidooi voor een vroege kennismaking met de humanistische levensvisie

Jaap van Dijk

Je kunt in een vroeg stadium als jongen nog niet helemaal goed weten wie jezelf bent en wat er in de wereld om je heen speelt. Je wordt echter sterk beïnvloed zodat je op een goedbedoeld, maar achteraf verkeerd spoor in je leven komt. Je bent jezelf niet meer maar wordt geleefd door anderen of door een systeem. Mijn zoektocht naar mezelf strekte zich uit over een viertal decennia.

Moeder

Als kind heb je geen keuze, je bent gewoon het product van twee mensen die besloten zich letterlijk met elkaar te verbinden en zo een nieuwe vrucht te veroorzaken die kon groeien bij de vrouw, je moeder. Door haar aandacht en liefde voor jou ontstaat een natuurlijke band met haar die zo de rest van je leven beïnvloedt. Vooral de eerste jaren van je prille leven is je leervermogen zo sterk dat je heel veel van haar manier van leven overneemt. Bijgevolg ook alles wat zij van haar leven, sinds 1918, in zich

heeft. Ik ontving dus haar inzichten in de religie opgebouwd in de 32 jaar ervoor.

Mijn moeder was een gelovige vrouw, ze was kind in een schippersfamilie en kreeg geen tijd zich op school te ontwikkelen. Mijn niet gelovige vader zat met zijn

De drie jongste kinderen volgen moeder

broer en zus jaren apart in een weeshuis omdat hun moeder zich in een inrichting van het leven had beroofd en hun vader niet in staat was de kinderen alleen op te voeden. Uit een vorige relatie had mijn moeder een dochter en mijn vader twee dochters en samen kregen ze nog drie kinderen, waarvan ik de oudste ben. Ik noem dit een gedeeld gezin. Eigenlijk geen goede start voor een evenwichtige opvoeding.

Onze opvoeding werd vooral door mijn moeder gegeven. Zij moest flink aanpakken om de boel draaiend te houden. Vader bracht het geld binnen en was meer op afstand. Moeder haalde haar levenskracht uit haar protestants christelijk geloof dat in de familietraditie was doorgegeven. Bijgevolg bracht ze ons ook allemaal in contact met haar geloof in een God en de kerk. Hier werd al het zaad gestrooid en groeiden mijn wortels in de vrome christelijke bodem. Als mijn vader zich meer met onze opvoeding had bemoeid, dan was mijn ontwik-

keling en die van mijn broer en zussen misschien evenwichtiger of een andere kant opgegaan.

Mijn vader hield echter te vaak zijn mond op cruciale momenten en hij verkondigde geen ideeën en plannen over zijn kant van het leven. Dus kregen we alleen de eenzijdige christelijke visie voorgeschoteld. Toch ben ik heel dankbaar voor de liefde en opoffering van mijn moeder voor ons.

School

Thuis in het gezin kon je wel jezelf zijn met je eigen fantasieën, maar naar buiten op de christelijke school en de zondagsschool werd je al meer gevormd in een keurslijf dat ondersteund werd met verhalen uit de bijbel. Mijn oudste zus, we schelen zo'n dertien jaar, was ook nog de zondagsschoolleidster. Ik was het broertje waar zij zo naar verlangd had en waar ze natuurlijk ook voor gebieden had tot haar God. Een tweede zus was getrouwd met de zoon van de dominee van de Hervormde kerk maar voelde totaal niet voor de controlerende christelijke opvoeding. Verder waren zo'n beetje alle kinderen in mijn klas ook met dezelfde vrome paplepel opgevoed en was het lesprogramma van de leerkracht op school daar ook zes jaar lang op gericht. Pas na het twaalfde jaar, op de middelbare school in de stad, kwam ik in aanraking met andere denkwijzen rond religie en geloven. In deze periode ga je als kind nieuwsgierig op zoek omdat er een andere wereld voor je opengaat. Alleen al mijn bezoeken aan de stad op de vrije dagen brachten me in contact met zoveel andere mensen die me een geheel andere kijk op het leven gaven. Amsterdam was in de jaren zestig ook een heel roerige stad met Provo, oludieke acties, drugs en rellen. Jongeren kiezen toch vaak een andere weg als ze rond de vijftien jaar zijn, maar het christelijk geloof had mij al zo gevormd dat ik daartegen niet meer in opstand kwam.

Tentbijeenkomst jaren zestig, Ben Hoekendijk

60.000 bezoekers op de Pinksterconferentie van Opwekking

Kerk

Mijn moeder sprak al vaker haar ongenoegen uit over de zwakke preken van de hervormde dominee. Ze had bij iemand aan huis een bijeenkomst meegemaakt waar een vurige bijbelse preek werd gegeven en liederen met diepgang en overgave werden gezongen. Dat kwam veel meer in de buurt van de eerste gemeente in Jeruzalem. Je voelde de werking van de Heilige Geest persoonlijk in je leven.

Uiteindelijk besloot mijn moeder de Hervormde Kerk te verlaten en trad zij toe tot de Volle Evangelie gemeente. Vol in de betekenis van volledig, alles uit de bijbel wordt letterlijk genomen. Kenmerkend voor kerken met de naam Kracht van Omhoog, Stromen van Kracht, Maasbach Wereldzending en Opwekking. Ze behoorden allen tot een snelgroeiende tak van Pinkstergemeenten. Kerken die geloven in de kracht van de Heilige Geest, zoals genezing voor zieken, wonderen, spreken in nieuwe talen en directe kennis van God door profetie.

Samen met mijn broer en jongste zus kwamen we in een geheel nieuwe gemeenschap waar ook meer actief meewerkende jongeren aanwezig waren. De kinderen en jongeren van mijn leeftijd hadden aparte clubs waarin ook spelactiviteiten werden georganiseerd. Muziek speelde een belangrijke rol binnen de groep en ook de onderling ontluikende vriendschappen tussen jongeren waren nieuw voor ons. Landelijke weekends brachten je in contact met nog meer jongeren. Speciale bijeenkomsten rond christelijke thema's afgewisseld met concerten van christelijke bands, sportieve christelijke activiteiten en christelijke ontspanning in de natuur. Zo'n beetje alle activiteiten werden gedaan vanuit een christelijke levenswijze. Bijgevolg was de zondag ook beter om de preken van de ochtend te overdenken, dus niet te veel actie. Een belangrijk onderdeel dat voortkwam uit dat christelijk denken was evangeliseren, beter bekend als zieltjes winnen. Eigenlijk werden we opgevoed met het idee dat wij een aparte groep waren, toegewijd aan Jezus en dat zij die niet in onze bijbelse ideeën geloofden, behoorden tot de ongelovigen en bijgevolg ook de verlorenen. Voor hen letterlijk het verschil tussen hemel en hel.

Gered

Met groepen jongeren tussen 15 en 30 jaar combineren we onze vakanties met evangelisatie activiteiten, vertellen over het geloof en de beloning, de hemel. Reizen

naar het buitenland, langs de stranden en op het water met een binnenvaartschip. Er werd opgetreden met een band en jeugdkoor in kerken, op straten en pleinen en zelfs regelmatig op de wallen. Wat moeilijker was het op het plein in de buurt waar je zelf woonde. Een soort 'coming out' tegenover je oude vriendjes. Staan vertellen dat jij eerst zondig en verloren was, maar nu gered. Gevolgd door de uitnodiging dat dit ook voor hen mogelijk is. Nu nog in de wereld van de ongelovigen, maar na de keuze behorend tot het hemelse volk van God.

Toch bleef ik bij die tenenkrommende activiteiten betrokken, vooral vanwege een beginnende verkering met mijn latere vrouw. Zij kwam uit een groot gezin, haar vader als kruidenier kwam in het dorp, maar ook als ouderling in de Gereformeerde Kerk van het dorp naast het onze. Uiteindelijk stapte ook die familie uit hun kerk en zij sloten zich aan bij de actieve huisgemeente en, niet onbelangrijk, zij stelden hun grote huis en tuin ter beschikking voor de activiteiten. De familie telde zes dochters en drie jongens. Ik raakte via een vriendschap met een broer, ook bevriend met een zus. Zo kwam van het één het ander. In die tijd gold zeker de uitspraak: twee verschillende geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen. Dus mij zouden veel problemen bespaard blijven door de keuze voor een gelovig meisje. Die duivel wordt in onze Pinksterkerk echter niet zo gevreesd, want we leerden zijn tactieken en hoe daar mee om te gaan. Ik zelf heb me daar eigenlijk nooit zo mee bezig gehouden. Ik merkte namelijk geen verschil tussen krachten en machten die aanwezig dan wel afwezig zou-

Voormalige bioscoop, nu kerk Maasbach Den Haag

den zijn. Er waren ook Volle Evangelie Kerken die zich helemaal gingen toeleggen op de geestelijke strijd alsof de duivel en demonen voortdurend ons leven negatief wilden beïnvloeden.

Studie

Eenmaal getrouwd was een huisje, boompje, beestje bestaan niet voor de hand liggend. Zowel mijn vrouw als ik besloot te kiezen voor een carrière in het christelijk werk. Dat kon toen iets zijn als godsdienstleraar, geestelijk verzorger in ziekenhuis of gevangenis, medewerker in een kerk, voorganger, dominee enz. Dit leidde ons naar een driejarige middelbare theologische opleiding in Den Haag opgezet door de Assemblies of God uit de VS en de gezamenlijke Nederlandse Pinkstergemeenten. Later is deze opleiding verbonden als HBO-opleiding aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Ondertussen waren er twee kinderen geboren en de cyclus van de christelijke indoctrinatie kon opnieuw beginnen. Natuurlijk werden mijn kinderen christelijk opgevoed. Christelijke ouders zeggen: we geven ze het goede van de bijbel mee.

De theologische scholing voor ons zat er op na drie jaar studie: bijbelkennis, psychologie, sociologie, kennis van andere godsdiensten, maar vooral theologie. Een diploma boven ons bed en het oude leven weer oppakken was niet te verantwoorden naar onze achterban en eigenlijk ook niet naar elkaar. Door de theologische opleiding waren we ons bewust van de taak om juist met deze kennis de ongelovigen te bereiken. In principe waren we met deze visie bereid om overal naar toe te gaan, maar door pragmatische keuzes kwam België uit de bus. Niet naar Afrika of Zuid-Amerika, we gaan samen met een Vlaams echtpaar naar België op zendingsreis.

Prediking

Vlaanderen, een nieuw hoofdstuk, ik heb er gewoond en gewerkt van 1977 tot 2003. Met twee kinderen, een kat en weinig huisraad in een busje op weg naar de plaats waar de Heer ons leiden zal. Is dit allemaal verantwoord? Wat moet er van onze kinderen terechtkomen? Hoe kom ik aan werk? Vragen, vragen, vragen.

Samen met het andere echtpaar, zij hadden ook twee kinderen, huurden we een oud café in Brugge. Met hulp van andere Vlamingen ontstonden daar een boekwinkel, kerkzaal en woning voor twee gezinnen. Gelukkig konden ik en onze mede-studiegenoot nog in Zeeuws Vlaanderen aan de slag om geld te verdienen en de gezinnen te onderhouden. Er waren ook afgestudeerden die besloten niet voor het geld te gaan werken en geloofden dat God rijkelijk in hun financiën zou voorzien. Onze acties als nieuwe geloofsgroepering stonden echter voorop. We waren geen gevestigde kerk maar meer gelovige hippies die daardoor snel aansluiting kregen met andere jeugdbewegingen. Het gevolg was dat we vooral in de eerste jaren ons bezighielden met straatprediken, zeg maar als verhalenvertellers. Het ging vooral door middel van to-

Volwassenen dopen in zee, zwembad of kuip

neel, sketches, zang, muziek en ook veel spellen gericht op de kinderen.

Uiteindelijk ontstond er een groep mensen waarmee we samen een alternatieve geloofsgemeenschap wilden vormden. Wat later rolden we in meer serieuze zaken zoals verslavingszorg, wat voortkwam uit onze taak als

hulpaalmoezenier in de gevangenis van Brugge. Afzonderlijk trokken we ook het land in om bij andere kerken van onze ervaring te vertellen. Door de samenwerking met een andere jongerenbeweging uit Nederland, de Jesus People, werden we toch meer een gevestigde kerkgemeenschap. We hadden een team van drie echtparen dat de meeste activiteiten leidde. Een grote groep enthousiaste jongeren en jonge gezinnen deed actief mee en ze-

1990, de eerste bladen en folders op de Mac

ker ook heel wat ouderen die uitgekeken waren op de traditionele kerken.

Bij toerbeurt een toespraak verzorgen in Brugge was o.a. mijn taak. Ik was echter liever bezig met de muziek, techniek en het opzetten van de vakantiecampen. Die kampen organiseerden we in de zomertijd en andere schoolvakanties voor kinderen, tieners en oudere jeugd. Het was een gouden formule, heerlijk in de bossen van de Ardennen of aan zee. Eerst voor kinderen van onze eigen gemeenschap, maar daarna ook kinderen uit zo'n 50-tal andere Vlaamse kerken. Dat liep door tot een organisatie van honderden kinderen en een paar honderd leiders, die vervolgens weer getraind dienden te worden. Gelukkig kwam uit al die jeugd weer opvolging voor nieuwe leiders. Dit jeugdwerk werd later gesubsidieerd door de Vlaamse Overheid.

Realiteit

Ondertussen kreeg ook mijn voorliefde voor het maken van blaadjes gestalte in twee Vlaamse kwartaalbladen: Voor de jeugd PJV en voor volwassenen Vlaanders. Ik werkte als eindredacteur en opmaker van het blad. Eerst nog volgens de papieren methode, maar steeds vaker via de computer. Toen het Internet en het ontwikkelen van een website mijn voorkeur kregen, werd het papierwerk weer door opvolgers overgenomen.

Toespraken en leidinggeven in de kerkgemeenschap heb ik afgesloten omdat het bij mij begon te knagen. Wat ik verkondigde stond steeds verder van mij af. Het bleek dat 'simpel geloven' als een kind niet simpel de realiteit van het leven kon vervangen. Je moet eerlijk tegenover jezelf zijn. Ook mijn eigen wilskracht kon de harde realiteit niet veranderen. Mijn oudste dochter was besmet geraakt door een virus, de artsen hadden geen antwoord en ook onze oprechte gebeden hielpen niet. Toen mijn gelovige schoonvader bij het bed van mijn overleden dochter bad voor opstanding uit de dood, zoals het in de bijbel gebeurde, bleef ze toch echt dood lig-

gen. Voor ons geen sprookjes. Deze gebeurtenis en nog vele andere brachten mij ertoe om mijn persoonlijke christelijke activiteiten te verminderen tot ik in het jaar 2000 echt alles heb losgelaten.

Het opvallende was dat al die gelovigen mij ook hebben losgelaten. Ik kreeg eigenlijk niemand meer aan de deur. Waren dat nu mijn christelijke vrienden en broeders en zusters in de Heer?

Tussen mijn vrouw en mij ontstond ook steeds meer verwijdering, zij werd nog fanatieker in het geloof. Mijn vijf kinderen waren ook al ouder en bijna allen de deur uit. Moest ik nu verplicht (volgens de bijbel) samen blijven?

Richard Dawkins

Al die tijd had ik een baan in de techniek bij verschillende bedrijven, echter in 2003 was er binnen een familiebedrijf waar ik werkte, een reorganisatie waardoor mijn positie van onderhouds- en productiemedewerker in het nauw kwam. Ik zag dit als een duidelijk moment om te solliciteren in Nederland en zo uiteindelijk te breken met het werk in België en tevens te breken

met mijn echtgenote. In 2004 voltrok zich de scheiding en woonde en werkte ik weer in Nederland.

Mijn dochter vertelde over haar verandering tot niet gelovige en ik vond in mijn zoektocht naar zingeving al snel atheïstische landgenoten. Ik ontmoette mijn tweede vrouw die niet-gelovig is, maar zeker heel lief en na twee jaar haalden we ons boterbriefje. Het ging weer kriebelen en ik zocht uiteindelijk weer naar activisme, nu binnen de atheïstisch humanistische beweging. Zo-doende kwam ik in contact met een oude liefde voor het woord op papier, de Vrijdenker die je nu in handen hebt.

Familiebanden

Er zijn nogal wat factoren in mijn leven die mij deden besluiten om betrokken te zijn bij het christelijk geloof. De belangrijkste daarvan waren mijn christelijke moeder, de zondagsschool, de basisschool en het christelijke meisje met haar sterke geloofsovertuiging. Ik ben verder gewoon de beweging ingestapt en er vast in komen te zitten door mijn eigen betrokkenheid en alle taken die ik op mij nam.

Het is vervolgens heel moeilijk om hieruit los te komen als ook alle geliefden om je heen hierin betrokken zijn. Je moet het eigenlijk openbreken en dat brengt schade.

Ik dacht, toen de kinderen het huis uit waren, dat het hen niet zo zou raken wanneer ik hun moeder zou verlaten. Het omgekeerde is het geval, de kinderen zien de ouders samen toch nog als de veilige basis van hun gezin ondanks hun eigen leven. Zij zien het eerder als verraad wanneer de vader hun moeder verlaat en ook nog eens vertrekt naar een ander land.

Gelukkig is dit allemaal weer goed gekomen, mede dankzij de inzet van mijn tweede vrouw. Haar advies was: Geef opnieuw aandacht aan je ex en je kinderen zullen het waarderen. Toen we een weekend met de kinderen organiseerden in de Ardennen en hun moeder ook een uitnodiging kreeg, konden ze het allen zeer waarde-

ren. De onderlinge contacten zijn sinds die uitnodiging sterk verbeterd.

Twijfel en wetenschap

Ik was altijd al een twijfelaar, gewoon een stukje gezonde twijfel, gecombineerd met zelfstandig denken en niet alles maar klakkeloos slikken.

De wetenschappelijke ontdekkingen boden zoveel meer dan die eenvoudige bijbelverhalen. Maar diep van binnen hoopte ik er wel op dat die God zich eens echt liet zien. Iets dergelijks hebben waarschijnlijk ook mensen die geld storten voor een loterij en hopen 25 miljoen te winnen.

Christenen accepteren de afwezigheid van die God door hun tekort aan geloof en geven zichzelf vaak de schuld. Toch worden steeds weer die oude bijbelverhalen als voorbeeld aangehaald en in grote nood komt die kinderlijke verwachting dat er toch een hogere macht is weer boven. Anders ga je niet met een dode bidden. Als er zo'n God zou zijn, dan zou hij zicht juist op zo'n moment kenbaar moeten maken. Vele gelovigen erbij!

Over de tegenstellingen tussen bijbel en wetenschap maakte je jezelf wijs, dat God altijd boven de wetenschap staat en wanneer wetenschap niet tegen de bijbel ingaat, het toegestaan is voor christenen de wetenschap te volgen.

Er zijn natuurlijk ook groepen christenen die de grens van wat je kunt geloven steeds verder oprekken.

Ik leerde nog te geloven in de bijbel van kaft tot kaft. Oftewel, alles wat geschreven staat is geïnspireerd door de geest van God en dus de waarheid. Nu hoor ik ook veel ruimere aannames. Teksten worden niet meer letterlijk geïnterpreteerd, ze hebben dan een geestelijke dus hogere betekenis. Zo kom je ook bij de oerknal waar God ook de hand in zou kunnen hebben gehad. Er blijft zo nog heel weinig over om ouderwets te geloven. Geloven is een heel rekbaar begrip geworden en daardoor een ongrijpbaar begrip. Zo heb je altijd het laatste woord in een gesprek.

Laatst zag ik Cees Dekker, nanofysicus, zijn boekje *Oer* promoten in het praatprogramma Op1 waarin hij Govert Schilling, wetenschapsjournalist en publicist, moest overtuigen dat het bijbelse scheppingsverhaal en de oerknal best met elkaar zijn te verenigen. Door een nuchtere reactie van Govert Schilling dat hij gewoon twee boeken had geschreven die uiteindelijk niets met elkaar te maken hadden, leek Cees Dekker over te gaan tot een wat kinderachtige welles-nietes discussie. Dit soort gesprekken met gelovigen kom je vaak tegen. Ze kruipen in hun reli-

Muziek, altijd een goede verbinding

giebubbel en schermen het af met hun privébeleving, waar ze toch recht op hebben. Natuurlijk hebben ze daar recht op, maar waarom moet men ons steeds maar lastig vallen met 'grootse uitspraken' die gaan over niets. Deze NPO Op1 uitzending werd door de EO verzorgd. Laat de EO dat op z'n eigen kanaal doen en niet via de Publieke Omroep.

Voor de kinderen

Wij werden thuis met de kinderbijbel en zondagsschool grootgebracht. Ik denk dat ook het voorlezen, de spelletjes en christelijke (kleur)boeken enz. daar een functie in hebben. Een zendingsgenootschap richt zich vaak eerst speels op de jonge kinderen, dan op de vrouwen met praktische hulp en onderwijs en daarna proberen ze ook nog de mannen te bereiken. Ook de christelijke lagere school met de geloofsgerelateerde verhalen van juf en meester werkt mee aan die geloofsbasis.

Toen ik met atheïstische boeken in aanraking kwam was ik heel blij dat ook *De betoverende werkelijkheid*

van Richard Dawkins beschikbaar was. Misschien niet echt eenvoudige kost voor kleintjes, maar heel aantrekkelijk geïllustreerd. Ik heb meteen voor al mijn kinderen dit boek gekocht en het aangeboden met de opmerking dat het een beetje laat was, maar dit moesten ze lezen als deel van hun opvoeding. Tevens de opmerking dat ze dit kunnen voorlezen aan hun kinderen, 's avonds voor het slapen gaan in plaats van of naast de bijbel. En als de kleinkinderen bij opa zijn, nu zes stuks, dan gaat hij er vragen over stellen en spannende en mooie verhalen vertellen over de aarde en de oneindige ruimte. Het begint al in je kindertijd en dat proces moeten we beïnvloeden.

Er is nog veel werk te doen.

Aanbevolen boeken:

De betoverende werkelijkheid, Richard Dawkins, uitgever Nieuw Amsterdam

De knal in het heelal, Lucy & Stephen Hawking, uitgever Pimento kinderboeken

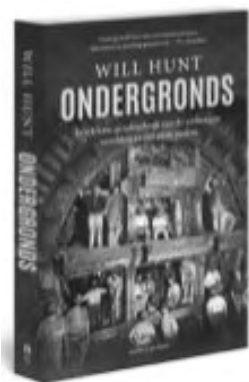
Oerknal, Govert Schilling, uitgave Fontaine uitgevers

Will Hunt - Ondergronds

Enno Nuy

In 2019 verscheen *Benedenwereld* van Robert Macfarlane, een prachtig bijna poëtisch verslag van zijn tochten onder de grond op diverse plaatsen van onze aardbol. Daar is nu *Ondergronds* van de Amerikaanse journalist en schrijver Will Hunt bijgekomen.

Met zijn duisternis is de ondergrond het meest abstracte landschap van onze planeet, altijd meer een metafoor dan een ruimte, aldus

Hunt. Mij lijkt dat een mooie observatie en hij voegt daar aan toe dat wij ondergronds eerst en vooral associëren met illegaliteit, iets wat verboden is. Als visuele schepselen

– Diane Ackerman, auteur en natuuronderzoeker, schreef eens "onze ogen zijn de grote monopolisten van onze zintuigen" – vergeten we de ondergrond.

Al heel snel daalt Hunt af in de fascinerende ondergrondse wereld van New York City (NYC) en hij leunt daarbij sterk op zogeheten 'urbexers'*) die hem voorgingen. Spannend, onderhoudend en interessant zijn de belevenissen van Steve Duncan (zie undercity.org) die de schrijver later ook zal vergezellen tijdens een tocht door ondergronds Parijs.

Dat ondergronds Parijs werd overigens al uitvoerig(er) beschreven door Robert Macfarlane. Dit keer trok, liep, kroop Hunt samen met Steve Duncan en enkele anderen onder de grond van Porte d'Orleans naar Place de Clichy, een tocht van tien kilometer die niet eerder was

Will Hunt bij de okermijn van Wilgie Mia

volbracht en die een dag of drie zou vergen.

Ook Hunt maakt, in navolging van Macfarlane, melding van champignonkwekers onder de Parijse grond maar hij vermeldt een incidentele paddenstoelenkweker waar het er volgens Macfarlane zeker tweeduizend waren.

De collectieve biomassa van het leven in de aarde is vrijwel zeker even omvangrijk, en misschien zelfs groter dan die van het bovengrondse

leven. Ook op grote dieptes, meer dan 3 kilometer, bij hoge druk en temperaturen boven 90 graden C! Dit onderaards leven was niet afhankelijk van zonlicht, gebruikt geen zuurstof en geen op koolstof gebaseerd voedsel! Het eet stenen of zet chemische energie en radioactiviteit om in voedsel. Er zijn dan ook serieuze wetenschappelijke theorieën die zeggen dat het leven niet op aarde of in oceanen ontstond maar veeleer diep onder de grond. Volgens het model van Gold (Thomas Gold van de Cornell University) zijn wij een afsplitsing van dat vroegste bacteriële of microbiële leven onder de grond. Het verhaal van de oersoep zou wel eens achterhaald kunnen blijken.

Prachtig is het verhaal over de okermijn Wilgie Mia van de Aboriginals in Australië. Maar dat geldt ook voor het bezoek van de schrijver aan Cappadocië, een reis die hem uiteindelijk weer terug in de States brengt, waar hij een mierenexpert bezoekt. De beste tunnelaars op deze planeet zijn toch echt de **mieren**, die tezamen ongeveer vijftien procent van de biomassa op aarde uitmaken!

Het gevoel van veiligheid dat we krijgen, aldus Hunt, door ons in te graven, door te voelen hoe de aarde ons omhult, gaat dieper dan onze angst om opgesloten te zitten, dieper dan de angst voor de duisternis of de vrees levend begraven te worden. En hij vervolgt: “Misschien dat deze overeenkomst tussen de tunnels van mieren en van mensen voor ons een aanwijzing is dat we niet meer zijn dan dieren die interactie hebben met de aarde, zoals alle andere dieren.”

plaats als sacraal.” Tja, ik vermoed dat ik eenzelfde soort ervaring zou hebben als ik Major Tom, of een collega van André Kuipers was.

Het prachtige verhaal over **Les Bisons d’Argile** vertelt ons hoe het Magdalénienvolk veertienduizend jaar geleden ongelooflijk veel moeite moest doen om heel diep en ver onder de grond te geraken om op een nauwelijks vindbare plaats twee fascinerende sculpturen van bizons te vervaardigen. Dat je bij het aan-

En dan volgt een uitstekend hoofdstuk over verdwalen en desoriëntatie, fenomenen die doorgaans tot onmiddellijke paniek leiden. En al even fraai is het hoofdstuk dat ons via de New Yorkse graffiti-grootheid REVS bij de ongekend fascinerende Bisons d’Argile in Zuid Frankrijk brengt om daarna weer naar NYC terug te

keren voor een korte ontmoeting met REVS, die echter niet bepaald mededeelzaam is.

In het laatste hoofdstuk filosofeert Hunt over de relatie tussen het ondergrondse en spiritualiteit en religie. Hij haalt Karen Armstrong aan die opmerkte dat het verlangen om ons te verbinden met iets wat groter is dan onszelf misschien ‘het definiërende kenmerk van menselijkheid is’. Hunt voegt daar aan toe:

“Zelfs wanneer de meest rationele, meest materialistische, meest hartstochtelijke atheïst in de onderaardse donkere zone afdaalt, hoor je zijn of haar stem tot een fluistering terugvallen – ergens in hun onbewuste voelen ze ontzag voor het immense, het mysterie, en erkennen ze die

schouwen daarvan stil wordt, kan ik me heel goed voorstellen maar dat betekent nog niet dat je als doorgewinterd atheïst opeens spiritueel bent geworden.

Net als onze voorouders zullen we altijd worden aangetrokken door het ondergrondse vanwege een stil verlangen naar iets buiten het alledaagse en de ordelijke realiteit, naar iets tastbaars dat groter is dan wijzelf. Aldus Hunt, die daaraan toevoegt: “Ik begon in te zien dat alle aanbidders van het ondergrondse met wie ik in de loop van de jaren verkenningstochten had ondernomen, of die ik als historische figuren bewonderde, in feit op zoek waren naar een of andere vorm van het transcendente”.

Ik kan hier best in meegaan. Er is immers zo ontzaglijk veel om ons heen dat groter is dan onszelf. Wij zijn als individu onbetekenend en toevallig, we doen er nauwelijks toe. Alleen als verzameling individuen hebben we een verwoestende impact. Spiritualiteit en religie helpen mij niet de wereld en onze plek daarop te doorgronden of begrijpen.

Het is jammer dat een register ontbreekt, maar dat neemt niet weg dat Will Hunt een prachtig boek over het ondergrondse heeft geschreven. Een uitstekende aanvulling op *Benedenwereld* van Robert Macfarlane bovendien.

*) Urban exploring, afgekort *urbex* of *UE*, is het bezoeken, fotograferen en documenteren van infrastructuur gemaakt door de mens, meestal verlaten gebouwen of niet openbaar toegankelijke locaties. (noot van de redactie)

Paternalisme en racisme gaan hand in hand

Reactie op *Liberalisme en naturisme* door Floris van den Berg

Maarten Gorter

Een interessant artikel van Floris van den Berg in de vorige Vrijdenker, hij stelde goede filosofische vragen over of “aanstoot” een reden mag zijn om naakt in het openbaar te verbieden. Aan het eind van zijn artikel viel mij echter op dat hij in zijn tweede voetnoot opmerkte dat er in de V.S. geen federaal verbod is op naturisme maar wel een verbod in sommige staten.

Zonder de juridische context kan dit een misleidend idee geven dat de federale overheid liberaal en tolerant zou zijn voor naturisme. Dit is echter niet het geval; dat er geen federaal verbod is op naturisme komt namelijk door het Tiende Amendement van de Amerikaanse Grondwet dat luidt: “De macht die niet aan de Verenigde Staten is gedelegeerd, noch erdoor verboden aan de staten, komt toe aan de onderscheidenlijke staten en het volk”. In andere woorden: Alles wat de grondwet niet toeschrijft als een bevoegdheid aan de federale overheid is een bevoegdheid van de staten zelf. Feitelijk is het bestrijden van vrijwel alle criminele gedragingen een bevoegdheid louter voor de statelijke overheid; er staat dan ook geen federale straf op moord of verkrachting. Wel kan de federale overheid moorden straffen die het federale bestuur raken, bijvoorbeeld een moord op een federale medewerker of terreuraanslagen door internationale terreurgroeperingen.

Aangezien nergens in de Amerikaanse Grondwet staat dat naturisme een federaal onderwerp is, is de federale overheid ook niet bevoegd om dit te verbieden. Het Tiende Amendement is derhalve voornamelijk een collectief recht van de staten zelf tegen de federale overheid. Een statelijke overheid kan naar de rechter gaan en zich dan beroepen op haar *States' Rights*. Deze term is echter in het verleden en soms ook in het heden sterk misbruikt door voornamelijk de Zuidelijke Staten. Slavernij staat niet expliciet genoemd in de Amerikaanse Grondwet dus vonden de Zuidelijke Staten dat de federale overheid niet bevoegd is om deze praktijk voor hun te verbieden. De Noordelijke Staten daarentegen verwierpen dat door te stellen dat de Amerikaanse Grondwet wel spreekt over *All men are created equal* en het recht op leven maar ook het verbod op martelen en dat daarmee het verbieden van slavernij wel degelijk een federale kwestie is. Er moest uiteindelijk een burgeroorlog aan te pas komen (1861-1865) om deze slepende kwestie uit te vechten. Na deze burgeroorlog is slavernij expliciet verboden in het Dertiende Artikel van de Amerikaanse Grondwet.

De kruistocht van de evangelicals tegen naakt

Floris van den Berg schreef ook dat ondanks de hysteric inzake naakt er wel in de V.S. een enorme porno-industrie is en dat die buiten het zicht van het publieke domein is. Ook hier is het weer belangrijk om de context van het federalisme te vermelden in de V.S..

De Amerikaanse porno-industrie is volledig geworteld in de staat Californië of nog beter gezegd in de stad Los Angeles. Californië is de meest progressieve staat

van de V.S. en heeft er voor gekozen om het vroeger bestaande verbod op het produceren en verkopen van porno op te heffen. De miljarden dollars die jaarlijks aan belastinggeld binnenkomen uit porno hebben waarschijnlijk ook meegespeeld. Verreweg de meeste staten in de V.S. hebben in tegenstelling tot Californië extreem paternalistische wetgevingen inzake porno. Mensen hebben een natuurlijke neiging tot seks en deze moet dan ook volgens de paternalisten ingedamd worden ‘in het belang van de mensen zelf’. Dat mensen ook plezier van porno zouden kunnen hebben en er uit eigen overweging naar willen kijken doet er volgens de paternalisten niet toe, porno zou tot geweld tegen vrouwen leiden en zou verslavend zijn, ook al is er geen bewijs voor dat

Coppertone girl reclame uit de jaren 50

porno aanzet tot geweld tegen vrouwen en is pornokijken (we spreken hier over foto- en videomateriaal) niet erkend als verslaving. Door de komst van het internet is het moeilijker voor overheden om censuur op porno toe te passen, dat betekent niet dat de paternalisten van plan zijn om deze kruistocht te stoppen. Een paar maanden geleden hebben de Zuidelijke Staten besloten om (zoals zij het zelf zeggen) een ‘cabal’ te vormen om porno op het internet te gaan ‘uitroeien’. Zij hebben een plan om voor alle internetgebruikers pornosites te blokkeren en als mensen er toch naar willen kijken moeten zij maar naar het loket van de overheid gaan om een ontheffing aan te vragen. Dit is niet alleen een grove staatsbemoeienis met het privé-leven maar ook gevaarlijke censuur.

De reden dat de paternalisten zo zijn doorgeslagen de afgelopen decennia is dat het paternalistische stokje vanaf de jaren 70 is overgenomen van de klassiek protestantse puriteinen door de politiek machtige evangelicals, zij hebben feitelijk de hele Republikeinse Partij

overgenomen en dit heeft geleid tot het maken van wetten om het naakt uit te bannen op een zo extreme manier dat zelfs de SGP er nog van zou zeggen dat deze te ver gaan. Zo moeten meisjes van nog geen 2 jaar oud op het strand minimaal een bikini dragen en is zelfs de reclame van de zonnebrandcrème- producent Coppertone verboden. In deze reclame uit de jaren 50 trekt een cockerspaniel met zijn bek het zwembroekje van een driejarig meisje naar beneden om het contrast te zien van haar bleke billen ten opzichte van haar verder gebruiende lichaam. Dat de evangelicals hier iets "obsceens" in zien is naar mijn mening toch echt wel het dieptepunt van hun extreme opvattingen over naakt.

Het doel van deze kruistocht tegen naakt door de theocratische christenen maar ook van theocratische joden en moslims is de autonomie van mensen over hun eigen lichaam te beperken. Het lichaam is volgens theocraten een geschenk van god "gemaakt in zijn evenbeeld" en de kerken, synagogen en moskeeën zien zich als "spreekbuis" van god en menen daarom recht te hebben om te bepalen wat ze mogen doen met jouw lichaam. Vooral vrouwen zijn hier slachtoffer van, zij dienen een broedmachine te zijn om zoveel mogelijk gelovigen op Aarde te brengen. Verder willen theocraten ook een monopolie hebben op de kunst en op uitingen in de publieke ruimte. In Nederland zien we het eisen van een monopolie op uitingen in de publieke ruimte bij de SGP in artikel 4 van hun Programma van beginselen: "*Wetgeving en bestuur mogen de prediking van het Evangelie niet hinderen, maar moeten deze bevorderen. De Kerk van Christus dient wel onderscheiden te worden van elke vereniging en moet naar eigen rechten beschermd worden. Dientengevolge behoren ongelofspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideologieën door de overheid uit het openbare leven te worden geweerd*". Ik heb altijd het idee dat als dezelfde tekst maar dan in een salafistisch islamitische versie door een islamitische partij in Nederland zou gepropageerd worden, er dan massale oproepen zouden komen tot verbieden van zo'n partij. Dat een christelijke partij dit doet is echter net zo slecht als wanneer een islamitische, joodse of hindoestaanse partij dat zou doen.

Racisme en paternalisme gaan hand in hand

Ik begon mijn artikel over *States' Rights* en hoe die misbruikt zijn door de Zuidelijke Staten om slavernij in stand te houden, in het tweede gedeelte ging het over paternalisme en hoe theocraten daarmee vrijheid van anderen beperken. Ik zal nu aantonen dat deze twee kwaden, racisme en paternalisme, hand in hand gaan. Zo bedienden slavenhouders zich van paternalistische argumenten om slavernij goed te praten. Zo noemden de vrouwen van de plantage-eigenaren zich vaak "Moeders" van de

slaven. Slaven werden als kleine kinderen behandeld die niet voor zichzelf zouden kunnen zorgen. Afro-Amerikanen die in de tijd van de slavernij vrij waren gemaakt, hadden het volgens de "Moeders" veel slechter dan "hun" slaven. Aangezien de slaven volgens de "Moeders" altijd een dak boven hun hoofd hadden en een verse maaltijd kregen hadden zij het veel beter dan de Afro-Amerikanen die in de fabrieken werkten in de Noordelijke Staten. Dit is niet alleen een ziekelijke vorm van racisme maar ook extreem paternalistisch. Paternalisme gaat er namelijk vanuit dat mensen in hun vrijheid beperkt mogen worden wanneer dat "beter" voor hen zou zijn, slavenhouders gingen dus zelfs zo ver met het paternalisme dat het als excuus werd gebruikt om slavernij in stand te houden.

In Europa werd het kolonialisme in Afrika en Azië door racisten ook verdedigd met paternalistische argumenten, de Europeanen zouden volgens hen wel even de "beschaving" komen brengen en de "domme zwarten" zouden niet in staat zijn om het land zelf te besturen dus het was in het belang dat de Europeanen die "verantwoordelijkheid" op zich namen. Uiteraard ging de kerk voorop met de kolonisatie, miljoenen nieuwe zieltjes konden gewonnen worden in de koloniën en het was volgens de missie en zending dan ook weer "in het belang

Keizer Ming, gespeeld door Charles Middleton, die een blanke vrouw (Carmen d'Antonio) heeft versierd en haar seksueel uitbuit in de film *Flash Gordon Conquers the Universe* (1940); een typische uitbeelding van de "Aziatische verleider"

van de Afrikanen en Aziaten” dat zij christen werden want “heiden zijn leidt tot branden in de hel”.

Ook in de V.S. werd door *segregationists* rassenscheiding goedgepraat met paternalistische argumenten, zwarte jongens zouden het “niet aankunnen” om met blanke meisjes in de klas te zitten. Zwarte jongens zouden vroeg of laat “aan blanke meisjes gaan zitten”.

De “donkere verkrachter” is een racistisch stereotype dat constant opduikt als er ergens een onpopulaire minderheid is. Zo beschuldigde de nazistische pers in de jaren 30 Joden ervan uit te zijn op de verkrachting van Duitse meisjes. In de V.S. is zelfs vrijwel iedere gehate minderheid er op een gegeven moment van verkrachttingsneigingen beschuldigd.

Zo bestond er rond 1880-1945 een grote haat jegens Aziaten in de V.S., er bestond toen de mythe van de “Aziatische verleider”. Deze verleider, meestal afgebe-

Goed geklede Italiaanse gangsters versieren een blonde vrouw in de film Scarface (1932, vlnr. Osgood Perkins, Paul Muni en Karen Morley)

eld als een graaf maar soms ook als een prins of de Chinese keizer zelf, die vaak dure westerse kleding droeg, zou arme blanke vrouwen versieren om hun later uit te buiten als slaaf of prostituee, vergelijkbaar met wat wij nu in Nederland een “loverboy” noemen. Het zou mij ook niets verbazen als de Graaf Dracula films en boeken die rond die tijd erg populair waren te maken hadden met deze racistische mythe. Dracula zou namelijk volgens de legende afstammen van Atilla de Hun en de Hunnen waren een van oorsprong Aziatisch volk.

Racisme en paternalisme gaan dus hand in hand zoals aangetoond met de historische voorbeelden van hierboven, zij worden dan ook gedreven door dezelfde emoties; angst en haat jegens alles wat anders is. Ook werden vrouwen onderdrukt in een mengeling van racisme en paternalisme. Blanke vrouwen mochten niet trouwen en geen relatie hebben met een donkere man. Als vrouwen dat toch wilden dan dienden zij “beschermd” te worden “tegen zichzelf”. De blanke vrouw werd dan ook niet altijd als “misdadiger” gezien omdat zij viel voor de “rijke jood”, “gespierde donkere” of “Aziatische verleider” maar als “slachtoffer” van deze mannen. Vrouwen werden door racisten afgebeeld als dom en makkelijk beïnvloedbaar, louter nuttig als broedmachine voor

het “Arische” of “Angelsaksische” ras. Omgekeerd werd er ook van gesproken dat mannen “slachtoffer” waren van “seksueel losgeslagen” donkere vrouwen. Het stigma echter op mannen die “slachtoffer” waren geworden was minder zwaar en werd ook in hogere mate gedoogd, terwijl vrouwen veel vaker het stempel “ras-senveraadster” opgedrukt kregen.

De meest racistische politieke systemen zijn dan ook vrijwel altijd paternalistisch, misogyn en theocratisch. Racisten en theocraten hadden dan ook hetzelfde belang: de vrouw – zowel blank als christelijk – moest een broedmachine zijn. Racistische overheden dwongen vrouwen om zoveel mogelijk “Ariërs” of “Angelsaksen” op de wereld te zetten, net zoals de kerk vrouwen dwong om zoveel mogelijk van hun “eigen groep” op de wereld te zetten. Door de overlapping konden zij het dus met elkaar vinden en hielpen zij elkaar.

Bij de haat jegens katholieken zien we iets vergelijkbaars, Ieren en Italianen (die vrijwel allemaal katholiek waren) zouden gangsters zijn die in dure kleding lopen speurend naar onschuldige meisjes. Ieren en Italianen zijn wel dan wel blank, maar zij werden niet gezien als onderdeel van het “Angelsaksische ras” en waren daarmee niet “zuiver blank”. Ook bij de haat tegen katholieken werden paternalistische argumenten gebruikt, zij moesten maar een verplicht lesje krijgen in protestants puritanisme. Katholieke instellingen moesten het liefst ook maar ontbonden worden, anders zouden de Ieren en Italianen “ontsporend gedrag” aangeleerd krijgen.

Tegenwoordig zien we racistisch paternalisme ook terug bij de Hongaarse regering die vrouwen aanspoort om zoveel mogelijk Hongaren op de wereld te zetten zodat Hongarije een “christelijke natie blijft”. Toen de Hongaarse overheid erop werd gewezen dat het streven naar behoud van een “christelijke natie” toch niet in de weg staat om vervolgd christenen op te vangen uit het Midden-Oosten en Afrika antwoordde de Hongaarse overheid met een statement op hun website dat het toch wel echt *blanke* christenen moesten zijn. Toen er kritiek van buiten Hongarije hierop kwam werd dit snel van de website gehaald.

Ook zien we bij het racistisch paternalisme dat het theocratische principe van de “wil van god” er bij

Antisemitische propaganda van de nazi's die een rijke Jood afbeeldt die een Duitse vrouw verleidt met een parelketting.

wordt gesleept, dan zijn tegenstanders zowel “vijanden van het volk” als “vijanden van god”. Racistische claims op land gaan vrijwel altijd op een gegeven moment naar de “wil van god” verwijzen. De pro-apartheid beweging beweerde dat een blank Zuid-Afrika een “belofte van god is”, de nazi’s met “Gott mit uns” op hun riemen vergeleken zichzelf met kruisvaarders die de “Joods-atheïstisch bolsjewistische terreur” uit Europa zouden wegvagen om de macht van de Duitse ridders over Oost-Europa te herstellen zoals tijdens de kruistochten. Ook bij niet-Europeanen zien we dit soort racistische religieuze claims terug. Extremistische Joden beroepen zich erop dat Israël alleen voor Joden is en dat de “goyim” (niet-joden) niet welkom zijn. In Turkije hebben moslimfundamentalisten een sterke afkeer van de Koerdische minderheid en in India menen hindoeufundamentalisten dat het zijn van hindoestaan betekent dat je Indiër bent; als je Indiër bent, dan ben je hindoestaan.

Conclusie

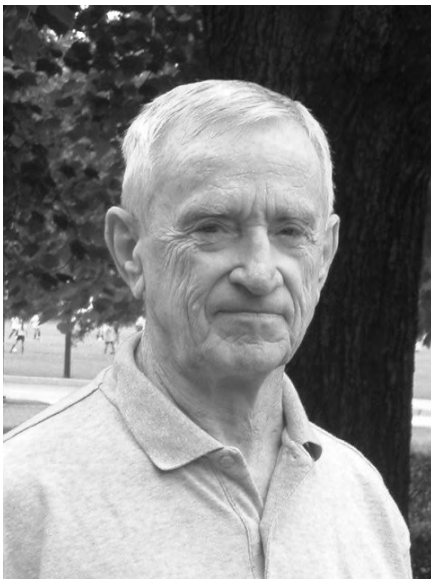
Op het moment dat ik dit artikel schrijf, zijn er in de hele wereld demonstraties tegen racisme; dat racisme en paternalisme hand in hand gaan ontbreekt naar mijn mening nog als geluid tijdens deze demonstraties. De vrijdenkers moeten het zich tot hun taak rekenen om daarop te wijzen. Vrijdenkers hebben zich altijd tegen racisme gekeerd zoals ook onze eigen Leo Polak en Jan Hoving die fel uithaalde tegen nazi-Duitsland. Zij wisten dat racisme net zo’n gevaarlijk dogmatische pseudowetenschappelijke onzin is als religie. Vrijdenkers gaan uit van het humanistische principe dat alle mensen gelijk zijn en gelijk behandeld moeten worden.

Als wij vrijdenkers ons keren tegen religie dan keren wij ons ook tegen paternalisme; als wij ons tegen paternalisme keren dan keren wij ons tegen racisme.

Bob Park (1931-2020) en het bijgeloof

Jan Willem Nienhuys

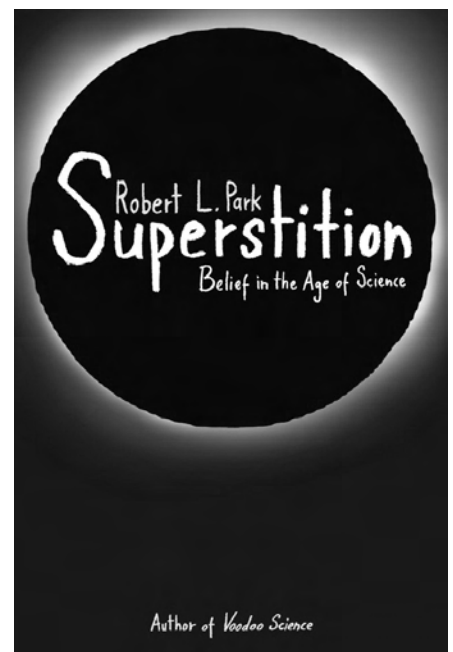
De natuurkundige **Robert Lee Park** was een energiek bestrijder van alerhande onzin. Hij schreef twee populaire boeken: *Voodoo Science* (2002), en *Superstition* (2010). Sinds 1987 had hij een wekelijks blog, *What’s New* geheten. Zijn een na laatste stukje (2012) legde uit dat een van Einsteins ontdekkingen uit 1905, te weten de verklaring van het foto-elektrisch effect, korte metten maakte met vermoedens over de stralingsgevaaren van elektriciteitsleidingen en mobiele telefonie*). Park moest stoppen na een hersen-

bloeding. Een jaar later schreef hij nog dat hij hoopte voldoende te kunnen revalideren om met *What’s New* door te gaan, maar dat is er niet meer van gekomen. Hij overleed op 29 april 2020.

Ik heb te zijner ere *Superstition* herlezen. Het is een humoristisch boek dat niet geleerder doet dan nodig. Ongeveer de helft van het boek gaat over bijgeloof zoals New Age, parapsychologie, homeopathie, acupunctuur alsmede bemande ruimtevaart als oplossing voor overbevolking of als middel om andere sterren te bereiken. Ook het plan van president Bush uit 2004 voor de ontwikkeling van een waterstofeconomie krijgt een veeg uit de pan: er was niet gedacht over de energie benodigd om aan die waterstof te komen (p. 198).

Deze keer heb ik speciaal gelet op hoe Park religie ziet. Religie is voor hem in de eerste plaats diverse vertakkingen van de joodse godsdienst, met name christendom en islam. Hoofdstuk 1 gaat over de Templeton Prize. Die is in geld net iets meer dan de Nobelprijs. Tussen 1995 en 2008 gingen 8 van 14 prijzen naar natuurwetenschappers die iets vriendelijks zeiden over religie. Doorgaans zijn dat biologen of kosmologen die suggereren dat de wereld speciaal met het oog op mensen

in elkaar is gezet. Als een Belangrijk Fysicus iets zegt over het Doel van het Universum dan maakt die al kans op de prijs. Park heeft kritiek op een laserfysicus-prijswinnaar die twee betekenissen van *faith* (geloof) door elkaar haalt: vertrouwen (bijvoorbeeld dat de natuur ons niet voor de gek houdt en dat er in de natuurwetenschappen geen plaats is voor tovenarij) en geloof in een hogere macht die als het zo uitkomt fungeert als onnatuurlijke oorzaak.

'Magesteria'

Op p. 28 zegt Park dat al 160.000 jaar geleden de mensen graag wilden weten hoe de wereld in elkaar zit, en daar elkaar allerlei schepingsmythen over vertelden. Volgens p. 31 begint religie met sjamanen die magische adviezen geven over hoe om te gaan met lichtgevoerde geesten. Daar zijn wel aanwijzingen voor, onder meer het gegeven dat dit bij primitieve stammen nog steeds zo functioneert. Op p. 33 rangschikt hij religieus geloof onder 'superstitions learnt at mother's knee'. Maar pal na die opmerking over moeders knie spreekt Park tegen wat hij vijf pagina's eerder had gezegd. Hij poneert dat het de meeste mensen geen biet interesseert hoe de fysische wereld en allerlei geavanceerde apparaten in elkaar zitten, net zo min als een hond wil weten waarom het licht aangaat als je op een schakelaar drukt. Ik ben geneigd die moderne onverschilligheid te beamen. Mededelingen over wat mensen 100.000 jaar geleden dachten en zeiden neem ik met een korreltje zout.

Waar komt dan die gelovige fascinatie voor bewijzen van het bestaan van God, en het emotionele verzet tegen de evolutietheorie (hoofdstuk 2) vandaan? Park gaat er niet erg op in, maar het lijken me verdedigingen te zijn van de zwakke punten van het geloof. Als de letterlijke waarheid van de Bijbel, in het bijzonder van het boek Genesis, onderdeel uitmaakt van het geloof, dan kan men niet hebben dat de wetenschap daaraan tort. Dat is trouwens grotendeels een Amerikaans fundamentalistisch verschijnsel, want volgens mij nemen rooms-katholieken en de meeste Europese christenen het scheppings- en Zondvloedverhaal allang niet meer letterlijk. Park stipt even de magisteria-theorie van Stephen J. Gould aan (hij schrijft 'magesteria'). Ik vermoed dat Park en andere fysici niet snappen waar die theorie over ging. Die magisteria zijn geen vage terreinen van activiteit. Dat legde Etienne Vermeersch al uit op het Skepsiscongres van 2000. Het gaat om het verschil 'how the heavens go' en 'how to go to heaven', namelijk om leergezag. De natuurwetenschappen bestuderen hoe de natuur in elkaar zit, en als een viroloog je vertelt hoe een virus eruit ziet – ik noem maar

wat – dan kun je daarvan op aan. Religies daarentegen vertellen hoe je een goed mens zich dient te gedragen en ze claimen leergezag op dat gebied. Maar dat gezag heeft religie niet, om twee redenen. Ten eerste is 'religie' een verzamelterm voor allerlei totaal verschillende geloofjes en geloofspraktijken. Elk daarvan heeft een eigen cocktail van emotionele trucs om de gelovigen bij de les te houden. Net zoals de meeste cocktails in bars flink wat alcohol bevatten, is het recept voor moreel gedrag een belangrijke religietruc. Maar net zoals alcohol eigenlijk giftig is, is de religieuze moraal verderfelijk. Een religie die ketteren heksenvervolgingen, wrede oorlogen, genocide, kolonialisme, slavernij, vrouwenhaat en antisemitisme goedkeurde en aanmoedigde, en eeuwige postume marteling van 'zondaars' predikt en die verlossen-

de kracht toekent aan een mensenoffer, en dan nog de euvele moed heeft zichzelf voor onfeilbaar uit te geven, kan geen aanspraak maken op gezag op ethisch gebied. In hoofdstuk 11 komt Park op dit punt terug.

Bidden, zielen en hemel

In hoofdstuk 3 komt een andere verschijningsvorm van religie ter sprake: bidden, in het bijzonder bidden voor gezondheid. Francis Galton had al in 1872 ontdekt dat bidden voor de gezondheid van anderen niet helpt, maar er is in de decennia rond 2000 nieuw onderzoek gedaan, waar uiteraard ook niks uitkwam. Eén onderzoek, dat van Wirth, Cha en Lobo (2001), was regelrecht bedrog. Park merkt sarcastisch op dat het een wonder is dat er nog zieken zijn, als je rekent dat er zeker een miljard mensen zijn die vijfmaal daags bidden.

De ziel is ook een religieus begrip. Theorie over de ziel leidt tot religieuze weerstand tegen allerlei vormen van geboorteregeling. Toen de christenen nog geen flauw idee hadden van biologie, tilde men niet zwaar aan abortus als de zwangere nog geen leven gevoeld had. Maar nauwelijks hadden biologen ontdekt hoe het zit, of de theologen wisten op welk ogenblik God de onsterfelijke ziel aan het nieuwe leven geeft, namelijk als zaad- en eicel versmelten. Het doet wat denken aan astrologen die nadat Pluto een naam had gekregen opeens wisten welke eigenschappen bij de planeet hoorden. Deze theologische ideeën hadden reële effecten, want ze leidden (in de V.S.) aanvankelijk tot een verbod op de morning-afterpil. Ook stamcelonderzoek met ongebruikte embryo's heeft van religie te lijden. In het hoofdstuk over de ziel wordt terloops ook een niet-christelijk geloof, namelijk in reïncarnatie, aangestipt.

Zielen blijven – volgens het geloof – voortbestaan na de dood, en dat is reden om 'hemel' als religieus concept te bespreken. Park werd op 3 september 2000 tijdens het joggen op een bospad getroffen door een omvallende eik, en met twee geestelijken die hem toen vonden (Shaun en David) heeft hij later veel conversaties gevoerd. Die konden hem echter niets concreets over de hemel vertellen.

Wat betreft de hemel hinkt het christendom op twee onderling strijdige gedachten. De eerste, die ook in de christelijke geloofsbelijdenis staat, is dat de doden gewoon dood zijn. Pas op het einde der tijden zullen alle doden weer levend worden, en dan geoordeeld worden. De tweede gedachte is dat men meteen na de dood al beoordeeld wordt, en dan misschien wel meteen in de hemel komt. De heiligen (volgens de roomsen) of zij die daartoe bij de geboorte al uitgekozen zijn door God (volgens Calvijn), zijn daar in elk geval al. Uit de Bijbel kun je beide opvattingen halen, maar het Nieuwe Testament dateert uit een tijd dat men nog geloofde dat dat einde der tijden al vlug stond te gebeuren, dus toen maakte het niets uit.

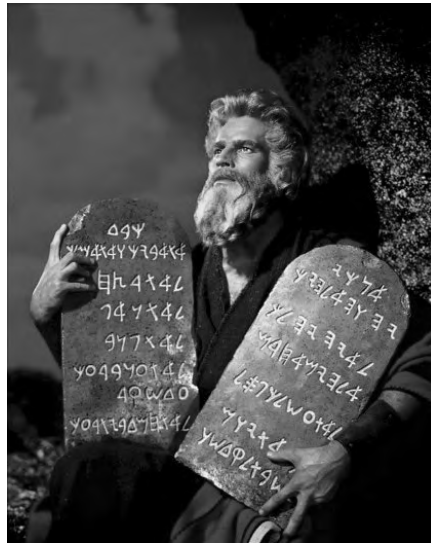
In China, schrijft Park, was er al vanaf de tijd van **Qin Shi Huang** (stierf 210 v.o.j.) geen religie, en zelfs

nu nog is er geen woord voor volgens Park (p. 97). Dat is niet helemaal correct. In het Chinees is er een woordcombinatie ‘geloven (in een) leer’ die van toepassing is op post-Qin nieuwlichterij als boeddhisme en christendom en islam. Dan moet er dus een soort samenhangende theorie zijn over het bovennatuurlijke, een leer dus. Het confucianisme was niet zoiets, want dat ging uitsluitend over maatschappelijke orde, met de expliciete raad je niet met het bovennatuurlijke en het leven na de dood bezig te houden. Daarnaast is er iets wat het beste met bijgeloof vertaald kan worden: geloof in allerlei magie, berggeesten, alchemie, waarzeggerij en dergelijke. Qin Shi Huang was bijvoorbeeld heel bijgelovig, hij liet dan ook een gigantisch graf voor zichzelf bouwen met het oog op zijn leven na de dood. Wel algemeen was de verering van voorouders, maar daar was geen bijbehorende leer, net zo min als wij in Nederland een ‘leer’ hebben voor onze viermeiherdenking. We herdenken dan doden, maar niet omdat hun geesten ons nadeel zouden kunnen berokkenen. In China was er wel een begrip ‘Hemel’ als de bron van gezag van de keizer. Maar daar was weinig theologie omheen. Als de ‘Hemel’ ontevreden was, uitte zich dat door opstanden onder het volk, die regelmatig tot ondergang van een dynastie leidden.

Empathie

Hoofdstuk 6 is getiteld ‘The Tsunami God’, namelijk over de religieuze uitleg van de tsunami van kerst 2004 en het lijden van onschuldigen. Het Bijbelboek Job krijgt er ook aandacht, maar noch Park, noch de meeste christelijke gelovigen lijken de pointe van deze allegorie te begrijpen. Uiteraard zijn er fantasievolle gelovigen die het verhaal be-

schouwen als echt gebeurd. Even kort: God wedt met een van Zijn inspecteurs, Satan, om wat er zal gebeuren als het de welvarende en brave Job heel erg tegenzit. Satan verliest de weddenschap, want Job blijft vroom vertrouwen op God. Dan krijgt Job tweemaal zoveel terug als hij eerst was kwijtgeraakt. In de tijd dat dit verhaal geschreven werd, was ‘schade dubbel vergoe-

den’ de standaardstraf voor degene die een onrechtmatige daad had begaan. God is dus niet alleen onbegrijpelijk en hoogverheven, maar ook hartstikke schuldig!

Het al genoemde hoofdstuk 11 gaat over moraal, met uiteraard veel aandacht voor de **Tien Geboden** (geboden van islam en boeddhisme komen niet aan de orde). Park is erg gecharmeerd van een boek uit 2006 van de psycholoog Jonathan Haidt. Deze zegt dat onze intuïtieve en van nature aanwezige moraal uit vijf delen – geboden zo men wil – bestaat. Daar is in de eerste plaats empathie, oftewel de Gouden Regel. Die staat in de Bijbel, maar is veel ouder. Confucius had al een versie. Haidt heeft nog vier andere beginselen:

loyaliteit (aan de eigen groep), respect voor gezag, bescherming van de zwakken en ‘unificerende rituelen’. Haidt vindt dat religie nuttige psychologische wijsheid bevat, maar dat noemt Park niet. Sam Harris heeft Haidt op dit punt tegengesproken. Park merkt op dat die vijf delen allemaal variaties zijn op onzelfzuchtigheid en dat speciaal ‘loyaliteit’ en ‘gezag’ makkelijk kunnen onttaarden in oorlog en dictatuur; rituele mensenoffers, die in tientallen religies voorkomen of voorkwamen, zijn ook niet zo goedaardig.

Al met al komen de voornaamste aspecten aan bod van wat religie praktisch inhoudt: vasthouden aan de theorie dat God de Schepper is en dat die nogal willekeurig gunsten en straffen uitdeelt, bidden om God te beïnvloeden, en ideeën over zielen en leven na de dood, alles met de paplepel ingegoten en ontstaan uit sjamanistische bemiddelingspogingen tussen mensen en geesten. Religies, en met name de christelijke religie, doen alsof het natuurlijke morele instinct een bevel van hun god is. Allemaal bijgeloof.

Robert L. Park, *Superstition: Belief in the Age of Science*. Princeton University Press. Princeton, 2008. 240 pagina's.

Meer over Park (in het Engels) plus links naar interviews:
<https://www.closetotruth.com/contributor/robert-park/profile>

*) (Noot van de redactie.)
Het punt van Park is dat de frequentie van microgolfstraling ongeveer een miljoen keer lager is dan die van UV-licht, dat kanker kan veroorzaken, en dus is microgolfstraling nog ongevaarlijker dan gewoon licht, dat qua frequentie veel dichter bij UV-licht zit.

Over racisme

Thomas Spickmann

In het recente verleden zijn wij in het nieuws met racisme geconfronteerd. Na de dood van de Afro-Amerikaan George Floyd, die in Minneapolis door een politieagent zo zwaar mishandeld werd dat hij kwam te overlijden, werd in binnen- en buitenland massaal gedemonstreerd. Iedereen zou moeten weten dat het genetische verschil tussen witte en zwarte mensen hooguit twee procent is en dat racisme daarom biologisch en maatschappelijk geen serieus uitgangspunt heeft. Discriminatie op grond van huidskleur zou niet meer mogen voorkomen.

Zelf had ik er als witte man nooit last van. Dat dit in onze huidige samenleving echter steeds nog speelt, meer dan ik dacht, moest ik op een bijeenkomst van Amnesty International in september van het afgelopen jaar ervaren. In onze plaatselijke bioscoop was de film "Ik alleen in de klas" te zien met daarin een groep Nederlandse jongeren van verschillende achtergrond, bijvoorbeeld met Marokkaanse, Antilliaanse of Surinaamse wortels.

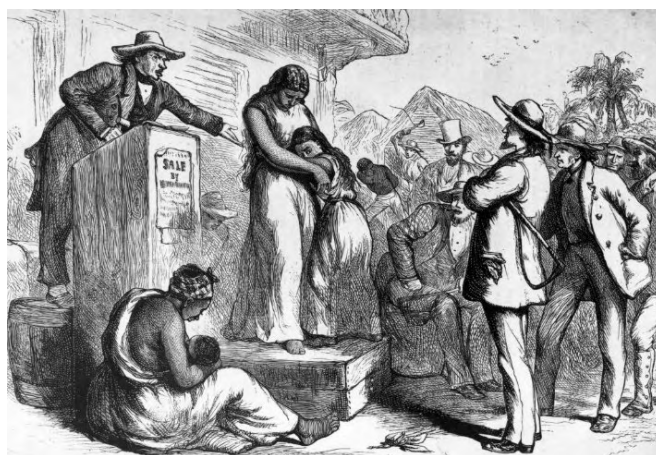
Zij stapten in een bus die hen naar een zomerkamp in Frankrijk bracht. Daar hielden zij een workshop waarin zij pijnlijke situaties naspeelden die zij meegemaakt hadden zoals geroddel van derden, uitgescholden worden of discriminatie op school; tevens bevatte de film persoonlijke interviews. Dit maakte mij ervan bewust hoe diepgeworteld racisme steeds nog is. Zo erg had ik het niet verwacht.

Door de Corona-crisis, die onze samenleving en economie ontwricht en veel mensenlevens kost, komt erbij dat hier in Europa gevestigde mensen met Aziatisch uiterlijk gepest worden, alsof zij verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor de pandemie die voor het eerst eind afgelopen jaar in Zuidoost-Azië, namelijk in China, uitbrak. Hier in Nederland gaat men hen soms uit de weg conform het motto 'Voorkomen is beter dan Chinezen!', een variatie van 'Voorkomen is beter dan genezen!'. Het was naïef van mij om te denken dat alleen gekleurde mensen door racisme kunnen worden getroffen.

Dit laatste wordt terecht met het koloniale verleden van een aantal Europese landen in verband gebracht. Daarom zijn in juni dit jaar in het openbaar een aantal standbeelden beklad en zelfs omvergehaald van personen die zich eerder aan slavernij in Afrika en vervolgens in Amerika schuldig hadden gemaakt, waarvan vooral mensen met donkere huidskleur slachtoffer waren. Ik ben uiteraard geen aanhanger van dergelijke hatelijke vernielingen omdat zoiets de maatschappelijke sfeer niet

ten goede komt. Fatsoenlijk en officieel verwijderen moet kunnen, indien nodig. Daarnaast roept Minister-president Rutte op om zich goed in de geschiedenis te verdiepen en zich af te vragen welke goede en slechte kanten diverse personages hadden die op straat uitgebeeld staan. Op basis daarvan kan men overwegen welk standbeeld overeind mag blijven. Wat mij betreft mag de Belgische koning Leopold II niet meer in het openbaar getoond worden. Onder zijn bewind overheerste in Kongo brute slavernij die de inheemse bevolking trof en werden er uiterst gruwelijke misdaden tegen de menselijkheid gepleegd. Dit is bij onze zuiderburen groten-deels vergeten en moet daarom in het maatschappelijke bewustzijn teruggebracht worden. De tegenwoordige demonstraties bieden een goede gelegenheid daarvoor.

Los daarvan moet men zich in het algemeen afvragen wat racisme daadwerkelijk inhoudt. Grof gezegd kan er sprake van zijn als men mensen met andere huidskleur of etniciteit discrimineert en kleineert. Dit is echter niet het geval als men terechte kritiek op de islam oefent waarvan de aanhangers normaliter buitenlandse (Arabisch, Turkse, Perzische of bijvoorbeeld Indonesische) wortels hebben; Europese bekeerlingen zijn hierop een uitzondering. Deze religie staat voor intolerantie, gewelddadige uitbreiding d.m.v. oorlog, vrouwendiscriminatie of bijvoorbeeld massale besnijdenis van jongens (feitelijk als kindermishandeling te beschouwen). Het zij toegegeven dat lang niet iedereen die officieel moslim is persoonlijk dergelijke neigingen heeft. Maar wij lopen

tegen het probleem aan dat ongenueanceerde kritiek op de islam vooral bij rechtse populistten zoals Wilders vandaan komt en dat zij tevens voor een immigratiestop voor mensen uit moslimlanden pleiten en hen te veel over een kam scheren. Dat er ook activisten zijn die bij seculiere kringen horen en serieus te nemen argumenten voor het indammen van deze religie naar voren brengen en geen mensen afwijzen omdat zij uit islamitische landen afkomstig zijn wordt vaak over het hoofd gezien. Daarom wordt in linkse groeperingen kritiek op de islam vaak met racisme verward. Zij verraden hun idealen als zij zich niet tegen de door deze godsdienst veroorzaakte

ellende (bijvoorbeeld discriminatie van vrouwen) durven te verzetten omdat zij zich van rechtse populistten willen onderscheiden. Dit gaat ten koste van degenen die onder de islam te lijden hebben.

Ook terechte kritiek op het jodendom kan geenszins racistisch genoemd worden. Ik begrijp dat de woordkeuze van mijn laatste zin historisch gevoelig ligt. Dit doet aan het bewind van de nationaalsocialisten herinneren die zes miljoen joden vermoordden ter uitroeiing van de 'joodse ras'. Dat bestaat biologisch gezien helemaal niet, maar was alleen een ideologisch verzinzel van Hitler.

Wat destijds gebeurde mag echter geen taboe op kritiek op het jodendom vormen omdat er problemen aan zitten. Te denken valt bijvoorbeeld aan het politieke bewind van de huidige staat Israël, de houding van orthodoxe gelovigen of de jongensbesnijdenis. Conclusie is dat lang niet elke kritiek op welke godsdienst dan ook als antisemitisch of racistisch weggezet mag worden.

Laten wij op de meest recente gebeurtenissen terugkomen. De huidige demonstraties tegen discriminatie van mensen op grond van huidskleur of etniciteit brengen een probleem in het maatschappelijke bewustzijn dat volgens mij nooit helemaal zal verdwijnen omdat niet alle mensen welwillend genoeg zijn. Ter herinnering moet vermeld worden dat zich eeuwenlang activisten met succes tegen racisme verzet hebben. Martin Luther King bijvoorbeeld wist in de VS de positie van Afro-Amerikanen aanzienlijk te verbeteren. Nelson Mandela streed in Zuid-Afrika zijn hele leven lang tegen het systeem van apartheid in dat land en werd op hoge leeftijd zelfs president. Hun verworvenheden moeten verdedigd worden, anders raken wij ze weer kwijt, zoals mensenrechten in het algemeen. Het blijkt dat dit een lange-termijn-opgave is. De huidige manifestaties op straat leveren hiertoe een bijdrage.

Aanval met Verweer (4)

De pastoor en de ketter

P. van Dorp en Henrik Schutjes

In 1912 gaf onze vereniging een brochure "Aanval met verweer" uit, waarin de vrijdenker Henrik Schutjes fel reageerde op een fel tegen de vrijdenkerij gekant artikel van een R.-K. priester, P. van Dorp. Henrik Schutjes was redacteur van het weekblad (!) "De Dageraad"; ik kan over hem op het internet alleen vinden dat hij vertalingen heeft verzorgd van werken van Nietzsche. Van Dorp had als standplaats de Posthoornkerk in Amsterdam; hij had al eerder gereageerd op stukken in "De Dageraad"; zie daarover de 'Aanteekeningen' aan het slot. Zijn hieronder afgedrukte 'aanval' werd in 3 afleveringen gepubliceerd in het R.K. Advertentieblad "De Reclamebazuin" in augustus en september 1912. Opmerkelijk is dat Van Dorp juist van alles wat afkeurenswaardig is in de R.-K. kerk, toeschrijft aan de "Vereeniging tot Bevordering der Vrije Gedachte". Uiteraard gaat Schutjes daar in zijn reactie uitvoerig op in.

René van Elst

Gedigitaliseerd en van aanvullende noten (aangeduid met nummers tussen rechte haakjes) voorzien door René van Elst, eindredacteur van maandblad "De Vrijdenker". Deel 1, 2 en 3 vindt u in de voorgaande nummers van 2020.

Uit de dagelijksche ervaringen weten we dat we deze wijze van *denken* niet toepassen op de dingen van alledag, op de beuzelarijen die komen en gaan. Alleen grootsche dingen keuren we waardig deze grootsche handeling van *denken*, dezen arbeid van *nadenken*, deze inspanning van *overdenken*. Dingen die ons geheel in beslag nemen, die ons dwingen er aan te denken. Zoo denkt de mensch aan zijn bestaan en aan wat buiten hem bestaat... wat was, is en worden zal. Zoo denkt de mensch aan de groote levensvragen, die er liggen in de ontwikkeling van mensdom en maatschappij. Zoo denkt de mensch over... god en

godsdienst.

En wat de uitkomst van dit ernstige, planmatige, rustige denken over deze groote en grootsche vraagstukken ook zijn moge – bekkennend of ontkenkend – voor ons tot rust gekomen brein zal het zijn de hoogste waarheid.

Wat omvat nu voor ons, denken-de menschen, deze waarheid?

Waar is datgene wat zich openbaart door zijne *wezenlijkheid*; het wezende, het zijnde en zijne *werkelijkheid*, de beweging, het gebeuren, m.a.w. *waar is de natuur en het natuurlijk gebeuren*. Hoewel deze waarheid uit haren aard het geheele natuurgebeuren omvat, ook dat wat buiten de waarneming des menschen ligt, spreekt het toch vanzelf, dat voor den mensch alleen het waargenomene als waarheid kan gelden. Dit is de absolute of volstrekte waarheid, ook universeel of gemeen geldend – de waarheid van het feit. Dit feit nemen we waar met onze zintuigen en bepalen naar ei-

gen opvatting en waardeering de waarde en de betrekking van het natuurgebeuren tot ons, *m.a.w. waar is de menselijke gedachte*. Dit is de relatieve of betrekkelijke waarheid, ook individueel of enkel geldend – de waarheid van het menselijk oordeel. Zoo is bijv. eene gemeen geldende waarheid: alle menschen zijn sterfelijk; relatief is de waarheid: het sterven is verschrikkelijk. Hieruit volgt al aanstonds dat de mensch nog niet *de* – dus volstrekke – waarheid bezit "wanneer zijn gedachte – dat wat hij denkt – overeenkomt met het te denken (kennen) voorwerp – dat wat te denken (kennen) valt". (Pag. 6.) Immers, wanneer dit denkvoorwerp niet is eene feitelijkheid, die we kunnen waarnemen en waarover we ons oordeel kunnen toetsen en controleeren, kan de dus gestelde waarheid nimmer de waarheid eener gemeen geldende waarheid hebben en blijft slechts hoogstens eene individueele waarheid, die alleen waarde heeft voor den denker en die door anderen gedeeld kan worden.

Om nu tot deze – hetzij gemeen, hetzij enkelgeldende – waarheden te komen, denken we. De priester Van Dorp drukt dit vanzelf uit in termen, ontleend aan de Roomsche-christelijke psychologie (zielkunde): De roeping van het verstand, zijn natuurlijke en gezonde werking, is dus de waarheid te leeren kennen. (pag. 6.) Dit denken is dus vanzelf tweeërlei. In de eerste plaats het in stellingen vastzetten van de als absolute waarheden vaststaande natuurfeiten en ten tweede het in stellingen vastzetten van de relatieve waarheden die we, willen ze voor ons waarde hebben, aan de natuurfeiten moeten ontleiden (deduceeren). Dit ont- of afleiden mag natuurlijk niet willekeurig gaan, doch moet gaan volgens zekere lijnen, die we logika of denkleer noemen. Waar onze waarheden beheerscht moeten worden door de natuurfeiten, spreekt het vanzelf dat ook de opgang tot die waarheden – hetzij gemeen- of enkelgeldend – moeten beheerscht worden door dezelfde natuurfeiten, *m.a.w.* de te bezigen elementen der logika moeten empirisch of proefondervindelijk (wat is waar te nemen) zijn. Dit geldt zoowel voor het element *begrip* als voor het element *oordeel* of *stelling*. Zoo is het begrip *mensch* een empirisch begrip; *engel*

daarentegen niet. Dit laatste begrip noemen we dus spekulatief of willekeurig. Zoo is een empirisch oordeel of stelling: alle menschen zijn sterfelijk. Speculatief is de stelling: de hel is eene onderaardsche plaats. (Groote catechismus voor het Roomsche bisdom van 's Bosch, 17e les, antwoord op vraag 10.)

Uit bovenstaande blijkt duidelijk dat het denken, wil het *juist* zijn, twee natuurlijke grenzen of *banden* heeft, nl.: de empirie (ondervinding of waarneming) en de logika (leer van het denken). Dat ons verstand dus langs deze lijnen van gedachtenontvouwing werkt, *m.a.w.* dat wij langs deze lijnen tot onze eindstellingen of waarheden komen is dus niet zijn *vrije* (pag. 6) doch zijne *juiste* werking. Het spreekt wel van zelf dat ook de "vrije gedachte" gebonden is door deze twee natuurlijke banden, en ze daarom reeds niet *bandeloos* (pag. 8) kan genoemd worden. *Bandeloos* zou het denken zijn, wanneer het deze beide natuurlijke banden ontkende en verwaarloosde.

Zoo is *natuurlijk gebonden*, dus *juist*, de sluitrede (syllogisme):
alle menschen zijn feilbaar,
de paus is een mensch,
dus: de paus is feilbaar.

Wil men nu tot de Roomsche slotstelling komen: de paus is onfeilbaar^[8], dan moet men noodwendig een der beide eerste praemissen (stellingen, waarop een slotstelling gebouwd wordt) ontkennen. Wij beide empirisch (proefondervindelijk) vaststaan en door geen ander empirisch oordeel worden opzigezet en het verstand vrij, op de wijze van juist, werkt wanneer ik zeg, dat iets niet te gelijk (iets) kan zijn en niet-zijn (pag. 8), zoo ligt al voor de hand dat een der beide em-

pirische stellingen vervangen moet worden door een niet-empirische, eene spekulatieve, of willekeurige, bijv.: de paus wordt voorgelicht door den heiligen geest. Deze roomsche stelling is dus geheel *bandeloos* d.w.z. *onredelijk*. *Bandeloos, dus onredelijk, zijn alle Roomsche dogmen!*

Dit geeft de Roomsche priester Van Dorp zelf gereedelijk toe waar hij zegt, dat zijn verstand *vrij* (lees *juist*) werkt, wanneer het aanneemt dat de negers in Afrika zwart zijn en de sneeuw wit is (pag. 7). Desnoods zoo wit "gelijk als witte wol" (Openb. 1 : 14.) Doch let nu op: de negers zijn niet zwart en de sneeuw is niet wit, omdat wij ze zoo denken, doch wij denken zoo, omdat we proefondervindelijk weten dat de neger zwart is en de sneeuw wit. Daarom zijn deze gedachten, deze stellingen juist en denken wij derhalve vrij en niet *bandeloos* – immers gebonden door de feitelijkheden: neger en sneeuw – en onjuist, dat is onvrij of gedwongen, zouden we denken, wanneer we aannamen dat de negers blank zijn en de sneeuw zwart is, omdat we dan deze bekende feiten moedwillig zouden opzietten. De Roomsche dogmen zetten moedwillig opzij het feit, dat alle menschen feilbaar zijn en gelooven daarom in de onfeilbaarheid van den paus. De Roomsche dogmen zetten moedwillig opzij het feit, dat eene vrouw alleen langs natuurlijke weg kan bevrucht worden en na hare bevalling ophoudt maagd – dat is vrouw met ongeschonden hymen – te zijn en gelooven daarom in een moedermaagd Maria. De Roomsche dogmen zetten moedwillig opzij dat iets niet tegelijk (iets) kan zijn en niet-zijn en gelooven daarom dat een broodouwel wezenlijk en waarachtig het lichaam (vleesch en beenderen; het bloed zit in den wijn) van Jezus Christus is.

Onvrij en gedwongen zijn alle Roomsche dogmen.

Daarom worden de Roomsche dogmen verworpen door de aanhangers der "vrije gedachte", wijl de vrijdenkersverenigingen, waaronder ook de Vereeniging tot bevordering der Vrije Gedachte, genaamd "de Dageraad", willen bevorderen het empirische (proefondervindelijke) en logische (juiste) denken. Wij voelen dan ook al aanstonds dat er

iets aan hapert wanneer "ieder verstandig man gaarne een man van de vrije gedachte – opgevat in dezen redelijken zin – wil zijn (pag. 7) en toch niet gaarne lid zou zijn van de Vereeniging de Dageraad". (ibid.) Daar hapert iets aan. De Roomsche priester Van Dorp meent de oorzaak dezer hapering gevonden te hebben, doordat men al aanstonds begrijpt, "dat de woorden "vrije gedachte" bij die heeren – dat zijn wij! – eene heel andere beteekenis hebben. Een dubbelzinnige beteekenis dus. Eene bedriegelijke beteekenis". (ibid.)

Wanneer de priester Van Dorp redelijk geweest was, zou hij de oorzaak dier hapering niet bij "die heeren" gezocht hebben, doch... bij zich zelf. Immers, deze Roomsche priester *bindt* zich aan het katholiek **3**) geloof (pag. 8). Het katholiek geloof is dus een band, een onnatuurlijke band, wijl hij niet ligt in de natuur, de leer van het denken, dus dwang voor zijn redelijk denken. Zijn denken is dus gebonden, gedwongen, onvrij. Nu mag hij die gedwongen gedachte wel aanvaarden als *goddelijke* waarheid, aan het feit van *onredelijk denken* doet dit niets af. Ook niet dat hij zijn verstand *geweld* zou aandoen, wanneer hij redelijk dacht (ibid.). Zelfs niet dat hij nu zóó onmogelijk lid kan zijn van de "Vereeniging tot bevordering van de Vrije Gedachte", omdat hij dan zou moeten afzweren, wat hij nu door zijne "vrije gedachte" – te verstaan als *gebonden* door Roomsche dogmen en *bandeloos* door verwerping der wetenschappelijke gronden en den logischen weg – aanneemt. Wel beroept Zijn Eerwaarde zich er op dat hij tot het katholieke geloof gekomen is "op wetenschappelijke gronden en langs logischen weg", doch vergeet geheel en al dit *waar* te maken, wat toch een eerste vereischte is om den tegenstander van zijne onwaarheid te overtuigen. Of durft de Roomsche priester niet voor den dag te komen met zijne wetenschappelijke gronden en zijnen logischen weg, omdat ze te sterk rieken naar wat eens een doctor romanus zeide tot Prof. Dr. B.D. Eerdmans^[9]:

"Zoo onafhankelijk studeeren als gij in Leiden doet is geen kunst – maar kunst is het te studeeren en daarbij toch de waarheid der kerkelijke inzichten te bewijzen".

(Verslag Rede Prof. Dr. Eerdmans voor de Leidsche Studentenvereeniging voor Ethische en Godsdienstige Vraagstukken; Alg. Handelsblad van 25 October j.l.)

Welnu *dat* hapert er aan en *zulke* Roomsche menschen van wetenschappelijke gronden en logischen weg behooren niet tehuis in eene vrijdenkersvereeniging, dus ook niet in de "Vereeniging tot bevordering der Vrije Gedachte, genaamd de Dageraad".

In plaats van nu te bewijzen dat hij *de* waarheid heeft – wat zijn eerste plicht is! – wil deze Roomsche priester trachten te bewijzen dat de gedachte der vrijdenkers *bandeloos* is, omdat ze niet gebonden is aan algemeen geldende denkwetten en vaststaande feiten en bezigt daarvoor... het causaliteits(oorzakelijkheids)bewijs (pag. 8). Een onbeholpener bewijs heb ik zelden – laat ik zeggen nooit – gezien! En die dwaasheid debiteert een Roomsche priester, die nota bene den vrijdenkers verwijt dat ze "den grootsten onzin als zoete koek slikken".

Eerstens: het causaliteitsbewijs deugt niet als *sluitrede*. Een der praemissen zou toch moeten zijn: de *wereld* is aan een voortdurende verandering onderhevig en bestaat dus niet krachtens eene innerlijke noodzakelijkheid (pag. 9). Deze praemisse moet verworpen worden, omdat we dan eerst de geheele wereld, het geheele Al, het Heelal geheel en al onder ons bereik moeten hebben om te kunnen vaststellen dat ze in haar geheel voortdurend verandert. Deze sluitrede is dus waardeloos.

Tweedens: het causaliteitsbewijs deugt niet als *redewijs*.

Ik wil hier even het woord laten aan den bekenden "van God gegeven leider" Dr. Abraham Kuyper (wellicht noemt de Roomsche priester Van Dorp dien ook een "bandeloos, goddeloos en onvrij denkend" vrijdenker):

"Voor wie uit anderen hoofde in het bestaan van God gelooft, hebben deze bewijzen (der Rede) alle een goeden klank, maar dit is niet genoeg. Zullen het denkbewijzen zijn, dan moeten ze de kracht bezitten, om een niet-geloovige te noodzaken, enkel op grond van een logische deductie (afleiding) tot het aanvaarden van het bestaan van God te komen. Hij moge dan zeggen: 'Ik

geloof het toch niet', maar hij moet dan althans al redeneerende, tot de erkenning komen, dat logisch gedacht het bewijs voor het bestaan van God vaststaat. *Juist dit echter was nooit het geval*. Elke redeneering, waarop men het dusgenaamde bewijs bouwde, was in minder dan geen tijd uit haar voegen gelicht en bleek *zich zelve op te heffen*.

Neem bijv. het *causaliteitsbewijs*. Dat bewijs redeneert aldus: Al wat bestaat en waarvan wij kennis dragen, is onderworpen aan de vaste wet van oorzaak en gevolg. Elke oorzaak, waarop men teruggaat, onderstelt ook op zijn beurt een oorzaak. Dit dwingt ons om ten slotte ook voor de laatste oorzaak een oorzaak te stellen en die laatste oorzaak aller dingen kan niet anders dan in God zijn.

Zonder het bestaan van God is alzoo noch het bestaan der dingen, noch de wet van oorzaak en gevolg te verklaren, en zoo kan ons denken niet rusten, eer het die rust in de erkenning van het bestaan van God gevonden heeft. Doch hoe logisch dit ook klinkt, men voelt toch terstond waarop deze redeneering stuit. Gaat men toch uit van de wet, dat al wat bestaat een oorzaak moet hebben, dan kan dit logisch tot geen andere conclusie leiden, dan dat *ook God zelf*, zoo hij bestaat, *een oorzaak zou moeten hebben* waaruit zijn bestaan zich verklaren liet. Juist dit echter loochent men, en geheel dit causaliteitsbewijs voor het bestaan van God komt hierop neer, dat men, aan God toegekomen, de causaliteitswet opheft en te niet doet en alzoo tot deze redeneering komt: In alle dingen heerscht de wet van oorzaak en gevolg, behalve in de laatste oorzaak en die laatste oorzaak noemen wij God. Hiertegen is van christelijk standpunt zeker niets in te brengen, *mits men maar niet zegge, dat deze voorstelling uit onze denkwet voortvloeit en dat men op die wijs het bestaan van God voor zijn denken bewijst*; en toch is het juist dit wat deze zoogenaamde Bewijzen voor het bestaan van God ons *ten onrechte* beloven. Van de overige bewijzen van dien aard geldt geheel het zelfde!"

Het causaliteitsbewijs als redewijs is dus onzinnig.

Derdens: Het causaliteitsbewijs is de onmiddellijke en noodwendige opgang tot het teleologisch (doel-

matigheids-) bewijs, omdat, wanneer de natuur een oorzaak buiten haar had, deze oorzaak ook een doel in de natuur en het natuurgebeuren zou moeten gelegd hebben. In die voege deugt het causaliteitsbewijs niet als empirisch bewijs. Wederom laat ik het woord aan een onbesproken godgelovig man, den beroemden Dr. E. Dennert, natuurkundige en voorzitter van den bekenden Duitschen "Keplerbond", den verwonden bestrijder van den Duitschen Monistenbond, de vereeniging van natuurlijk "bandeloos, goddeloos en onvrij"-denkende Monisten.

In eene bestrijding van Weismann zegt deze godgelovige Dr. Dennert:

"Vooreerst valt op te merken dat van een *"bovennatuurlijk ingrijpende kracht"* in het geheel geen sprake is". (Is God dood? 1e deeltje: God. Mogen wij nog aan hem gelooven? pag. 44.)

En waar deze godgelovige doctor in de natuurkunde de verhouding van Kant tot het teleologisch bewijs bespreekt, zegt hij:

"Kant heeft aangetoond, dat dit bewijs voor Gods bestaan geen absoluut dwingende bewijsvoering voor het verstand is; en *dit geven wij reeds van te voren toe"*. (ibidem pag. 47.)

3) De Roomsche kerk noemt zich doorgaans de *katholieke kerk*, d.w.z. de *algemeene*. Dit is onjuist. In de christelijke geloofsbelijdenis werd de stellingopgenomen: *credo in unam, sanctam, catholicam et apostolicam ecclesiam* – ik geloof in de ééne, heilige, *algemeene* en apostolische kerk. Dit *algemeene* doelde de Roomsche kerk te belijden als de moederkerk tegenover de kleinere secten van ketters als de Arianen e.a.. De tegenwoordige uitleg is, dat de Roomsche kerk *katholiek of algemeen* wordt genoemd, "omdat zij alle geloovigen bevat, die van Christus tijd geweest zijn en omdat ze verspreid is onder alle volken en in alle landen der wereld". Naar het eerste lid van dezen uitleg zijn ook de Protestanten katholiek en naar het tweede lid zouden zich de ongelovigen op de eerste plaats katholiek mogen noemen.

De naam *katholiek* is dus een nietszeggende naam; juister is *Roomsche*, omdat het opperhoofd, waaraan alle aanhangers van den roomschen godsdienst zijn onderworpen, zetelt te Rome.

AANVULLENDE NOTEN

[8] Het katholicisme leert dat de paus onfeilbaar is. Dat wil zeggen dat hij geen fouten kan maken als hij in zijn functie als opperherder de universele Kerk onderwijst op het gebied van geloof of moraal. De Kerk formuleerde het dogma van de onfeilbaarheid tijdens het Eerste Vaticaans Concilie in 1870.

[9] Bernardus Dirks Eerdmans, hoogleraar godgeleerdheid te Leiden, Maasdam 1868 – Leiden 1929.

WORDT VERVOLGD

Terzijde hospice Sicco Polders

Mijn moeder bracht haar laatste maanden door in een hospice. Daar overlijdt iedereen binnen (zeer) korte tijd. Tijdens een van mijn bezoeken zat ik in de gemeenschappelijke keuken en kwam in gesprek met een man wiens vrouw op sterven lag. Al snel ging het over existentiële zaken, zoals een leven na de dood. Hij had het moeilijk met het naderende afscheid, maar het gaf hem troost dat hij en zijn vrouw ervan overtuigd waren dat zij naar de hemel gingen. Ik daarentegen had weinig troost, behalve dan dat voordat mijn moeder in het eeuwigdurende niets zou raken, zij liefdevol werd verzorgd en niet al te veel pijn leed. Het is mooi dat een geloof in zulke omstandigheden steun geeft. Maar geloven in een hiernamaals zou ook consequenties moeten hebben voor iemands handelen.

Voor het hospice was een wachtlijst. Nu lag daar een vrouw dood te gaan die ervan overtuigd was, dat zodra ze definitief haar ogen zou sluiten ze zich op een betere plek zou bevinden. Daar waar ze haar dierbaren die haar voor waren gegaan weer zou ontmoeten, daar waar geen pijn en verdriet meer zal zijn. Een plek waar ze vol verlangen naar uitkeek. Ze ging naar de hemel. Maar als iemand zijn huidige toestand als minderwaardig beschouwt ten opzichte van de toekomstige, is het dan niet logisch de toekomstige toestand zo snel als mogelijk te willen verwezenlijken? Persoon A gelooft dat het leven eindig, uniek en onherhaalbaar is. Na het leven is er niets meer. Persoon B gelooft dat het leven een voorportaal is voor iets mooiers. Zou de consequentie van B's geloof niet moeten zijn om, in bijvoorbeeld gevallen van schaarste en overbevolking of bij het bezetten van een geweldige plek, snel een einde te maken aan dat leven en te gaan genieten van daar waar zo naar wordt verlangd? Wellicht dat, als ik de man had gevraagd waarom zijn vrouw niet ervoor koos haast te maken met haar hemelgang, door bijvoorbeeld eten en drinken te weigeren, hij geantwoord had dat er een taak is die moet worden volbracht. Het leven beschouwd als een uit te voeren plicht om een hoger doel te bereiken. En na een geslaagde missie wacht de beloning. Die mij als ongelovige natuurlijk niet toekomt.

Geloven is geen redeneren. Anders zouden we meer offeringsgezindheid mogen verwachten van hen die geloven in de hemel: ze winnen immers meer dan ze verliezen. Soms vraag ik me af of ze wel echt in al die nirvana's, paradijzen, walhalla's, hemels en hellen geloven.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Jaap van Dijk (Oostzaan 1950) is gepensioneerd fijnmechanicus, ex-voorganger pinkstergemeente, voorheen uitgever Vlaams christelijke bladen. Nu medewerker Westfriese Bibliotheken, vrijdenker en opmaker layout De Vrijdenker.

P. van Dorp - priester in de Posthoornkerk te Amsterdam (omstreeks 1912).

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Klassieke liefde, Eros en seks naar Ovidius*.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Enno Nuy (Aerd 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur, thans ook hoofdredacteur, van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Henrik Schutjes was redacteur van het weekblad "De Dageraad" en heeft o.a. vertalingen verzorgd van werken van Nietzsche (omstreeks 1912).

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden